

Geliş Tarihi : 01.02.2023
Kabul Tarihi: 21.07.2023

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XXIII/46 (2023-Bahar/Spring), ss. 151-186.

Araştırma Makalesi / Research Article

ANTALYA'DA ANADOLU GAZETESİNE GÖRE
ANKARA HEYETİ'NİN
LONDRA KONFERANSI GÖRÜŞMELERİ
VE
ANADOLU'YA DÖNÜŞ YOLCULUĞU
(22 Şubat-25 Nisan 1921)*

Muhammet GÜÇLÜ**

Öz

21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Saint James Sarayı'nda yapılan Londra Konferansı'na Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey (Kunduh) başkanlığındaki Ankara Heyeti katılmıştır. İstanbul Heyeti Reisi Sadrazam Tefik Paşa'nın sözü Ankara Heyeti'ne bırakması üzerine Türkler adına bütün konuşmaları, Bekir Sami Bey ile Dr. Nihat Reşat Bey (Belger) yapmıştır. Londra Konferansı'ndan kesin bir netice çıkmamıştır. Bekir Sami Bey 11 ve 12 Mart 1921 tarihlerinde Fransa, İtalya ve İngiltere ile ikili anlaşmalar imzalamıştır. Neticede Ankara Heyeti Paris, Roma, Brindisi, İstanbul, İnebolu, Samsun üzerinden 25 Nisan 1921 tarihinde Ankara'ya dönmüştür. Bekir Sami Bey'in imzaladığı ikili anlaşmaların Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmemesi, onun Dışişleri Bakanlığı'ndan istifası ile neticelenmiştir.

Çalışmada başta Antalya'da Anadolu gazetesinin döneme ait nüshaları olmak üzere konferansa gazeteci olarak katılan Ruşen Eşref Bey'in (Ünaydın) notları, diğer gazetelere yansıyan haberler, hatıralar ve araştırma eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Londra Konferansı sırasında yaşananları, görüşülen konuları birinci elden kaynaklara dayanılarak ayrıntılı olarak kaleme almak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Londra Konferansı, Ankara Heyeti, Bekir Sami Bey, Fransa, İtalya, İngiltere.*

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi., Akdeniz Üni., Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(e-posta: mguculu@akdeniz.edu.tr), (Orcid: 0000-0001-5590-8743).

LONDON CONFERENCE MEETINGS OF ANKARA DELEGATION
AND
JOURNEY BACK TO ANATOLIA
ACCORDING TO 'ANTALYA'DA ANADOLU' NEWSPAPER
(22 February-25 April 1921)

Abstract

Ankara Delegation headed by Foreign Minister Bekir Sami Bey (Kunduh) attended the London Conference held at the Saint James Palace between February 21 and March 12, 1921. After the Grand Vizier Tevfik Pasha, the Head of the Istanbul Delegation, gave the floor to the Ankara Delegation, all the speeches on behalf of the Turks were made by Bekir Sami Bey and Dr. Nihat Reşat Bey (Belger). No definite conclusion could be obtained from the London Conference. Bekir Sami Bey signed bilateral agreements with France, Italy and England on 11 and 12 March 1921. As a result, the Ankara Delegation returned to Ankara on April 25, 1921 via Paris, Rome, Brindisi, Istanbul, İnebolu and Samsun. The bilateral agreements signed by Bekir Sami Bey were not accepted by the Ankara Government, which resulted in his resignation from the Ministry of Foreign Affairs.

In this study, especially the copies of Anadolu'da Antalya newspaper, the notes of Ruşen Eşref Bey (Ünaydın), who attended the conference as a journalist, news from other newspapers, memories and research works are used as sources. It is aimed here to write in detail what happened during the London Conference and the topics discussed, based on first-hand sources.

Keywords: *Londra Konferansı, Ankara Delegation, Bekir Sami Bey, France, Italia, England.*

Giriş

Londra Konferansı, 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Saint James Sarayı'nda toplanmıştır. Konferansa katılan Ankara Heyeti'nin Eskişehir, Afyon, Burdur, Antalya, Rodos, Brindisi, Roma, Paris üzerinden Londra yolculuğunu daha önce bir çalışmaya konu edilmiştir. Şimdi ise Ankara Heyeti'nin Londra Konferansı sırasındaki görüşmeleri ile konferans sonrası Paris, Roma, Brindisi, İstanbul, İnebolu, Samsun üzerinden karayolu ve demiryolu ile Ankara'ya ulaşmaları üzerinde duracaktır. Çalışmayı kaleme alırken Antalya'da Anadolu gazetesinde yayınlanan konuya ilişkin başmakaleler, haber yazıları, ajans bültenlerini kullanmanın yanında, döneme ait diğer basın organları, TBMM Zabıt Ceridesi, hatıralar ve araştırma eserlerden yararlanılmıştır. Böylece Antalya'da Anadolu gazetesinin verileri ışığında ve Ruşen Eşref Bey'in gözlemleri gibi diğer kaynakların katkısıyla Ankara Heyeti'nin Londra Konferansı sırasındaki faaliyetleri ile Avrupa'dan Ankara'ya dönüş yolculuğu aydınlatılmış olacaktır.

1. Londra Konferansı'nın Başlaması: Şubat Görüşmeleri

İngilizler tarafından hazırlanan 1921 yılına ait rapora göre Ocak ayının sonuna doğru Paris'te toplanan Yüksek Konsey, Müttefik Devletler ile Türk ve Yunan delegelerin katılımıyla 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da Yakındoğu sorunlarının tartışılacağı bir konferans toplanmasına karar verdi.¹ Bu karar kapsamında Londra Konferansı toplanmıştır. Ama Ankara Heyeti'nin Londra Konferansı'na iştirak tarihini farklı verenler bulunmaktadır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta Londra Konferansı'nın 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında sürdüğünü,² muhtemelen Nutuk'u referans alan ve 1934 yılında ikinci baskısı yayınlanan *Tarih IV* konferansın 13 gün (27 Şubat-12 Mart 1921) sürdüğünü belirtmektedir.³ Dönemi inceleyen Ergün Aybars, Türk delegelerinin konferansa ancak 27 Şubat'ta katılabildiğini ifade etmektedir.⁴ Salahi R. Sonyel'e göre 21 Şubat'tan 10 Mart'a (1921) kadar süren Londra Konferansı'nda kesin bir çözüme varılamamıştır.⁵ Bir İtalyan kaynağı ise Ankara Heyeti'nin 25 Şubat'ta Londra'ya ulaştığını ifade etmektedir.⁶ 1921 yılının sonlarında Ankara'ya gelen Amerikalı gazeteci Clair Price, Londra Konferansı'nın 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında sürdüğünü, Ankara Heyeti Reisliğine dev gibi bir adam olan, hafifçe öne eğik duran Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in atandığını, İtilaf devletlerinin 12 Mart'ta yaptığı önerilerin ne Yunanlıları ne de Türkleri memnun ettiğini belirtir.⁷ İngilizler tarafından 1921 yılında düzenlenen raporda

1 *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Der. Ali Satan, Çev. Sevtap Demirci, İstanbul, 2011, s. 33.

2 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, s. 384.

3 Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 79.

4 Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000, s. 263.

5 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara, 2003, 3. bs., s. 126-132.

6 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2002, s. 257.

7 Clair Price, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, çev. Bilal Çölgeçen, İkarus Yayın Grubu, 2. bs., İstanbul, 2008, s. 221-223.

Ankara Heyeti'nin Antalya üzerinden Paris'e geçtiği, orada Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul Heyeti ile buluştuğu, birlikte Londra'ya geçtikleri, temas halinde olmaları için aynı otelde kaldıkları ve 23 Şubat'ta Londra Konferansı'nın başladığı belirtilmektedir.⁸ Antalya'da Anadolu gazetesinde yayınlanan "Londra'da Konferans Başladı" başlıklı habere göre Yunan ve Türk (İstanbul Heyeti) murahhasların 17 Şubat'ta Londra'ya ulaştığı belirtildiğine⁹ göre İngiltere raporunda geçen onlarla ilgili bilgiler doğru değildir. M. Cemi Bilsel, Lozan adlı eserinde Antalya'da Anadolu gazetesi ve İngiltere'nin 1921 raporu gibi Türk delegelerinin 23 Şubat'ta konferansa katıldığını belirtirken¹⁰ Fransız kaynaklarının da onları teyit ettiği görülmektedir.¹¹

Londra'dan resmen bildirildiğine göre İngiliz, İtalyan, Fransız, Japon heyeti başkanlarının 21 Şubat'ta toplanarak konferansta müzakere edilecek meseleleri inceledikleri bildirilmektedir. Belçika Sefiri de bu toplantıda hazır bulunmuştur. Birkaç gün sonra olacak toplantıya Yunan murahhaslarının davet olunması kararlaştırılmıştır. Bu arada David Loyd Corc/George toplantıda Yunan Başbakanı Kalogeropulos'a ılımlı isteklerde bulunması konusunda nasihat ettiği belirtilmiştir.¹² Londra Konferansı'nın ilk günü ile burada dile getirilen Yunan tezleri Çağla D. Tagmat'ın çalışmasından öğrenilebilir.¹³ 21 Şubat 1921 tarihli Türk gazeteleri Londra Konferansı'nın bu gün İngiltere Hariciye Nezareti binasında ilk toplantısını yapacağını duyuruyordu. 22 Şubat 1921 tarihli Vakit gazetesi "Konferans-Türk ve Yunan Heyet-i Murahhasları bu gün istima (dinleme) edecektir" şeklinde büyük bir başlıkla çıktı. Ayrıca gazete dün müttefik murahhaslarının Downing Street'de İngiliz Başvekili'nin evinde takip edecekleri politika hakkında fikir teatisinde bulduklarını belirttikten sonra şöyle diyordu: "*Türkler kendileri için yaşamak hakkının kabul edilmesini talep edeceklerdir. Bu noktada Tefvik Paşa başkanlığındaki İstanbul Heyeti ile Bekir Sami Bey başkanlığındaki Anadolu Heyeti arasında tam bir ittifak mevcuttur ve kuvvetle muhtemeldir ki iki heyet müttehid bir programla konferansın huzuruna çıkacaktır.*"¹⁴ Antalya'da Anadolu gazetesi "Konferansda" başlıklı haberinde Londra'daki Ajans İstifani muhabirinin Roma'ya çektiği telgrafta heyetlerin teati-i eftar ettiğini

8 İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921, s. 36-37.

9 Antalya'da Anadolu, 22 Şubat 1337; Muhammet Güçlü, "Antalya'da Anadolu Gazetesine Göre Londra Konferansı'na Katılan Ankara Heyeti'nin Avrupa'ya Yolculuğu (6-22 Şubat 1921)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XVI/33, 2016 Güz, s. 84-85.

10 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981, s. 280.

11 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 1975, s. 173.

12 Antalya'da Anadolu, 24 Şubat 1337; 21 Şubat'ta yapılan ilk toplantıya İngiliz Başvekili M. Loyd Corc, Fransız Başvekili M. Brian, Yunan Başvekili M. Kalogeropulos, Fransız askeri uzmanlarından General Guro ve Miralay Jorj ile Yunan Erkan-ı Harbiye ikinci reisi General Sarıyanis katılmıştır. Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 1995, 2. bs., s. 80.

13 Çağla D. Tagmat, "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 18, Güz 2013, s. 40-43.

14 Salih Tunç, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s. 407-408.

bildirmiştir. Londra Konferansı 22 Şubat günü sabah toplantısında Türkiye hakkındaki mesail-i taliye ile meşgul olmuştur. Öğleden sonra ise konferans toplantı yapmamış, yalnız heyet başkanları fikir teatisinde bulunmuşlardır. Türk heyet-i murahhasası 23 Şubat'ta dinlenecektir. Türk murahhaslarının bu tarihe kadar dinlenememesinin sebebi, Ankara murahhaslarının ancak 22 Şubat'ta Londra'ya ulaşmış olmasından ve millicilerin İstanbul murahhaslarıyla anlaşmasını konferansın istemesindedir. Kont Soforça/Soforza bu meseleler için uzun uzadıya görüşmüştür. Havas Ajans'ı muhabirinin Londra'dan telgrafla bildirdiğine göre Ankara heyet-i murahhasası, İstanbul murahhasları tarafından Londra'da karşılanmıştır. Bekir Sami Bey hakiki olarak Türk halkının temsil eden heyetin Ankara heyeti olduğunu, İstanbul heyeti tarafından kandırılmasının mümkün olmadığını Havas muhabirine söylemiştir. Aynı zamanda Bekir Sami Bey "*Padişah ve Sadrazam'a karşı hissiyat-ı hürmetkaranesini zuhr eylemiş ve Londra'ya hissiyet-ı sükunperverane ile geldiğini beyan ve hükümetine istinad edilen Bolşevizm fikrini red eylediği gibi Ankara Hükümeti'nin Rusya ile iyi bir komşuluk mü(ne)sabâtını muhafaza edeceğini beyan etmiştir.*"¹⁵ 22 Şubat 1921 tarihli İtalyan La Stampa gazetesine göre ise Ankara Heyeti, Londra'ya 21 Şubat günü akşamı ulaşmıştır.¹⁶ İki gün sonra Antalya'da Anadolu gazetesi "Londra Konferansı'nda" başlıklı haberinde Londra'dan resmi olarak bildirildiğine göre İtalya, Fransa, Belçika ve Japon murahhasları 23 Şubat'ta saat onbiri beş (çeyrek olmalı) geçerek Sen Jermen Sarayı'nda toplanmışlardır. Bu toplantıda Ankara Heyeti murahhasa reisi Bekir Sami Bey ile İstanbul Heyeti murahhasa reisi Tevfik Paşa şarkta sulhu temin edebilmek için umumi prensipleri ayrı ayrı izah etmişlerdir. Bunun üzerine konferans Sevr muahedesinin tadil edilmesi gereken noktaları hakkında bir izahname düzenlemelerini Türk heyet-i murahhasasından talep etmişlerdir. Ayrıca konferansın 24'nde tekrar toplanması kararlaştırılmıştır.¹⁷

Londra Konferansı'na gazeteci sıfatıyla Ruşen Eşref (Ünaydın) ile Rauf Ahmet (Hotinli) Bey'in katıldığını görülmektedir. Londra Konferansı'na katılan Ankara Heyeti'ni İtalya'nın Brindisi limanından getiren vapur ile Ankara'ya gelen Kadriye Hüseyin, dost ve arkadaşları arasında saydığı Rauf Ahmet Bey hakkında İstanbul eski Mebusu, muktedir bir muharrir, derin ve samimi sadakat taşıyan bir sima değerlendirmesini yapmıştır.¹⁸ Rauf Ahmet Bey'in 1930 yılında Milliyet gazetesinde tefrika ettiği *Büyük Harbe Nasıl Girdik* adlı bir hatırası bulunmaktadır.¹⁹ Ayrıca Londra Konferansı'na İngiliz basın mensubu Grace Ellison da katılmış olmalıdır. Grace Ellison, 1908 ve 1913 yıllarında iki kez uzun süreli İstanbul'da bulunmuş, Türkler üzerine eserleri olan bir gazetecidir. Büyük

15 *Antalya'da Anadolu*, 25 Şubat 1337.

16 Yasin Coşkun, "İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme", *Belgi*, S. 22, Yaz 2021/II, s. 101.

17 *Antalya'da Anadolu*, 27 Şubat 1337.

18 Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 91-92.

19 Rauf Ahmet, *Büyük Harbe Nasıl Girdik ?*, Dizi Editörü: Muhsin Mete, Cümle Yayınları, Ankara, 2015.

Taarruz'dan sonra Roma, İzmir üzerinden Kasım 1922 tarihinde Ankara'ya giderken Ankara'nın Roma Büyükelçisi Celalettin Arif Bey, İzmir Valisi'ne (Mustafa Abdülhalik Bey) bir telgraf çekerek, kendisinin yolda olduğunu bildirmiş ve "Türkiye için yaptıklarının bir karşılığı olarak bana her türlü kolaylığın ve krallara layık bir kabulün gösterilmesini rica etmiş! Vali de kuşkusuz elinden geleni yaptı" demektedir.²⁰ Ankara hükümetinin batı ile temaslarında Londra Konferansı başta olmak üzere Grace Ellison ile Mart 1913 tarihinden beri hükümeti devirme teşebbüsünden dolayı Paris'te yaşayan Dr. Nihat Reşat (Belger) Bey'in²¹ etkili roller üstlendiği anlaşılmaktadır. Dr. Nihat Reşat Bey ise kendisini mutedil ve demokrat bir muhalif olarak tanımlamakta, İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in Halaskar Zabitan Grubu üyesi olarak kendisini tutuklatmak isteyince, Talat Bey'in babasını uyarması üzerine kılık değiştirerek Pire, Atina üzerinden Paris'e kaçtığını belirtir.²² O çevrelerde bulunan Tıbbiyeli Ahmet Bedevi Kuran'a göre Dr. Nihat Reşat Bey, Anadolu harekâtı lehinde yayın yapmak üzere önce Paris'e gönderilmiş, sonra İngiltere'ye geçerek Ankara Heyeti'nin Londra'ya çağrılmasına vesile olmuştur.²³ Fransız gazeteci Berthe Georges Gaulis'in 27 Haziran 1921 tarihinde General Lyautey'e yazdığı mektubunda Dr. Nihat Reşat Bey'in yetenekli ve enerji dolu olduğunu, Paris'te çok beğenildiğini yazıyordu.²⁴ Dr. Nihat Reşat Bey, Rauf Ahmet Bey ve Grace Ellison, Londra Konferansı üzerine makale yazıp, gazetelerde haber yaptı mı bunu tespit edemedik. Ama Ruşen Eşref Bey'in Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Londra Konferansı üzerine "Saint James Günleri" adıyla seri bir yazı yazdığını görüyoruz. Burada yaşananları ve gördüklerini gazeteci tanık olarak bize ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Örneğin 7 Mart 1921 Çarşamba (Pazartesi olmalı) günü yayımlanan "Müzakereye Giderken" başlıklı yazısında tarih vermeden müzakereye gidişlerini, heyetlerinin sabah onbiri çeyrek geçe Saint James Sarayı'nda kabul edildiğini, Savoy Otel'i'nin koridorlarında farklı bir heyecan olduğunu, bütün milletin müzakere meclisine girecek beş on kişiye ümidini bağladığını, heyetin daha şimdiden kendilerinden ayrıldığını, aynı otelde kalan iki Türk heyetini iki İngiliz mihmandar olan Albay Sir Grogren ile Yüzbaşı Bennett'in eşlik edeceğini, mihmandarların çok titiz davrandığını, beş on kişiden oluşan Türk heyetinin yanında siperdeki Mehmetçik dahil bütün Anadolu insanını olduğunu, Saint James Sarayına hepsinin giremediğini, Rauf Ahmet Bey ile sarayın kapısına kadar gitmeye karar verdiklerini, Londra sokaklarının hızlı ve kalabalık olduğunu, yüzlerce otomobil arasında kendilerini taşıyan

20 Grace Ellison, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 46, 183.

21 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s. 205, 218-220.

22 Nihat Reşat Belger, *Maceradan Maceraya*, Haz. Fatih Dalgacı, Siyaset Yayınları, Ankara, 2022, s. 160-169.

23 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 369.

24 Berthe Georges-Gaulis'den Mektuplar, *Bir Fransız Gazetecinin Türkiye ve Ortadoğu İzlenimleri*, Der. Aliye Pekin Çelik-Zeynep Kocabıkoğlu Çeçen, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 105.

otomobildekilerin düşünceli ve kaygılı olduklarını, bu arada İngiliz zenginliğinin timsali büyük yapılar ile Anadolu'da yoksul kulübelerinin direkleri ile başları ezilen köylüleri düşündüğünü, hakkı gasbedilen millet ayaklanmasına “*vahşi direnmesidir, haydut hareketidir*” diyen bir iftiracıya yaklaştıklarını, “*sabredin bizlere siz bu vazifeyi verdiniz. Hak, menfaate söz geçirebilirse, sizlere ellerimiz vatan kurtuluşunun beratını getirecek ve bu şey hayatımızın sonsuzluğa dek şerefi olacak*” diyeceğini, kirliliği arasında Saint James Caddesi'ne saptıklarını, bir Ortaçağ yapısı olan Tudor'ların sessizliğe bürünmüş koyu esmer sarayının ikinci defa olarak Türk tarihinin içine gireceğini, yanaştıkları kapıda iki nöbetçiden başka gazeteci ve meraklılardan kimseciklerin olmadığını, sonradan o kapının sadece saltanata mahsus olduğunu öğrendikten sonra yan kapıya saptıklarını, bu kapıda yaya kaldırımının hıncahınc dolu olduğunu, siyah giyimli bir polisin meraklı kalabalığı düzene soktuğunu, Ankara heyetini yakından görmek isteyen muhbir ve muhabirler kapının sütunları altında hazırlıklarını yaptığını, kendilerinin de onların arasına sokulduğunu, polis belgelerini görünce “*Oh yes; thank you*” dediğini, otomobillerin arka arkaya geldiğini, önce İstanbul Heyeti'nin üyelerinin indiğini, fotoğraf makinelerinin çıkırdayıp durduğunu, son otomobilden Tevfik Paşa'nın büyük oğlu İsmail Hakkı Bey'in koluna tutunarak titreye titreye indiğini, bu ihtiyar vezirin devletinin son yarım yüzyıllık tarihini adım adım bildiğini, hiçbir telaşı olmayan yüzünü iltifat için bir iki defa hafifçe gülümsettiğini, birkaç dakika sonra bir hareketi, söyleyeceği iki üç cümlele bütün vaziyeti mesleğini milletin gözünde yükselme ihtimali de, kararma ihtimali de olduğunu, hangisine daha yakın olduğunu solgun yüzünden anlamamanın mümkün olmadığını belirtir. Ruşen Eşref Bey, İstanbul Heyeti'nden bir iki dakika sonra Ankara Heyeti'nin geldiğini, en son otomobilden Bekir Sami Bey'in (Kunduh) indiğini, zayıf yüzlü, çoğu kısa boylu ve hepsi kürklere sarınmış olan İstanbul temsilcilerine göre Anadolu Heyeti üyelerinin iri yapılı levent boyları ile dağlar arasında ve bozkırlarda yeni doğan Türkiye'yi pek iyi temsil ettiğini, onların daha cevval ve heyecanlı olduğunu, sarayın kapısında bekleyen herkesinde merakla onları gözetlediğini, kaç aydır Avrupa basınının bu esrarlı insanlardan “*kâh dağlı, kâh gözü kızgın ve beyni çılgın*” diye bahsettiklerini, ama öteden beri gazetelerde okudukları tariflerin gördüklerine uymadığını, gözleriyle gördüklerinin yakışıklı, düzgün kıyafetli, meramdan merasimden anlar insanlar olarak görüldüğünü, Anadolu Heyeti'nin İstanbul Heyeti'nden daha süratli içeri girdiklerini, her iki heyetin de anut mavi gözlü, pos bıyıklı İngiliz'in karşısına çıkacağını, kuledeki eşkenar dörtgen saatin o sırada on biri çeyrek geçtiğini, beklenen müzakerenin açıldığını, yakınında duran Müslüman Hintlilerden birinin dua eder gibi “*aleyküm avnullah*” diyerek mendilinin ucu ile gözlerini, pek belli etmeden sildiğini, kendilerinin samimi, dürüst, haklı ve pakiz olduklarını, konuşacakları da kendileri gibi olursa yeryüzünde kan davasının birkaç zaman eksileceğini, yukarıdaki beş on kişinin ümidinin yalnız Anadolu'nun değil şerefi ve istiklali, kömür ve sömürge medeniyetine kurban edilen yüzlerce milyonun ümidi olacağını, bin üçyüz yıldır her neslin Muhammed

uğruna feda edildiğini belirttiikten sonra bu aleme Tanrı ve Resul'ünün yardımcı olmasını dilemektedir.²⁵ Ruşen Eşref Bey, 17 Mayıs 1921 tarihli "Bir Hatır Sorma" adlı ikinci yazısında, 23 Şubat 1921 tarihini vererek bir iki saat öce murahhasların Saint James Sarayına girdiklerini, ne vakit ve ne duygularla çıkacaklarını bilmediklerini, bu sırada kendisinin Hyde Park'ta tunçtan Aşil'i, Serpentine, Piccadilly'i seyrettiğini, bu sırada geçen sene Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve kendilerine yapıldığı gibi kısa ve sert bir nutkun ardından yeni bir hükümname mi önümüze sürülüyor, düşünün öbür gün cevap ve imza bekliyoruz, yoksa silahlar gırtlaklarınızdadır mı diyecekler, madenleriniz, yollarınız, memleketleriniz, bütçeniz bizim olsun, geriye kalan sizin mi olsun diyecekler diye düşündüğünü, yeryüzü nasıl umumi harp kadar feci bir felaket görmediyse, insan gözleri de bu harbin sulhü kadar suni ve gülünç bir şey görmedi diye düşündüğünü, bütün bu düğümlerin Savoy Oteli sofrasında çözüldüğünü, Ankara murahhaslarının yüzünde sevinme olduğunu, onlar tatlılarını neşe ile yerken, başka bir otelde Kalegoropoulos'un kaşlarının çatık, lokmalarının boğazında büyüdüğünü, şaraptan neşe umarak tuhaf bir öğle yemeği yediğini ifade etmektedir. Ruşen Eşref Bey, Türk Heyeti'nin konferanstaki başarısının İnönü Savaşı'ndan beri renkleri uçuklaşan Yunanlıları daha da endişelendirdiğini, Türk tarafının verdiği nutkun mecliste gayet iyi tesir bıraktığını, Tevfik Paşa'nın "sözü, hakiki ve meşru milletin murahhasları olan Ankara heyeti'ne bırakması, Yunanlılara da, efendilerine de ummadıkları bir siyaset düşü gibi dokunmuş" olduğunu, Türkleri ikiye ayırarak, aynı milleti birbirine karşı kavgacı durumuna sokmak istediklerini, Tevfik Paşa'nın müzakere birliğini sağlayarak buna izin vermediğini, Lloyd George'un nutuklarında çapulcu, başıbozuk, asi çetelerinden ibaret diye tarif ettiği Anadolu'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'nce fiilen tanındığını, Babialı'nın bir türlü söyleyemediği "Hükümet milletten çıkar; millette meşruti memleketlerde meclis tarafından temsil edilir. Meclis'ten kuvvet almayan hükümet, yok sayılır. Öyle ise hükümet Anadolu'dadır" düşüncesini Tevfik Paşa'nın medeni cesareti ve yurtsever hareketi ile ortaya koyduğunu, öyle ise ilk gün için bu kadar başarının yalnız heyetin sofrasını değil bütün Anadolu sofralarını şenlendirdiğini, İstanbul Heyeti ile Ankara Heyeti'nin aynı otelde kaldığı, aynı lokantada yemek yediği halde aralarında billurdan bir duvar olduğunu, iki taraf arasında karşılıklı selamlar, gülümsemeler, iltifatların daha bol ve sıcak gelip gittiğini belirtmektedir. Yemekten sonra Ankara Heyeti olarak Tevfik Paşa'nın ziyaretine çıkılmaya karar verildiğini, sabah kürk paltosuna gömülerek, mecalsiz dizlerine kalın örtüler örtterek müzakere müddeti boyunca salonda kalabilen vezirin yatağına uzanmış olduğunu, yatağın beyaz örtüleri ile vezirin beyaz ve yorgun yüzünün odaya saygı duyurucu bir sessizlik doldurduğunu, önce Bekir Sami Bey'in "Paşa hazretleri! Milletinize karşı bu tarihi günde ibraz buyurduğunuz teveccüh ve hakperverlikten dolayı heyetimiz zat-ı samilerine millet namına arz-ı şükran eder" diyerek titrek elini öptüğünü, Tevfik Paşa'nın duygulanarak titrek ellerini hafif kıpırdattığını, yarı açık parlak gözlerinde derin

25 Ruşen Eşref Ünaydın, *İstiklal Yolunda*, 2. bs., TTK. Yayınları, Ankara, 2020, s. 85-91.

heyecan duyarak “*Etağfurullah. Ben de bu milletin aciz bir ferdi olmakla müftehirim*” dediğini, sonra heyetin hepsinin Tevfik Paşa'nın elini öptüğünü, karşılıklı gözyaşlarını birbirlerinden saklamaya çalıştıklarını, kapıdan çıkınca herkesin mendiliyle gözlerini sildiğini, bu tabloyu gören düşmanların “*kendi dессaslığından, riyakârlığından ihtimaldir ki utanacağıını*”, “*Türklerin bir can ve yurt davası aşığı olduğunu, Yunanlılar gibi adi bir sarraf hesabı davasına sürüklenmediğini*”, büyük ve tarihi heyecanla başlayan günlerinin ümitli olarak yarınki müzakereler için malzeme hazırlamakla sona erdiğini ilave eder.²⁶

Antalya'da Anadolu gazetesi “Londra'da Milleti Ankara Temsil Ediyor” başlıklı haberinde şöyle diyordu: “*Londra'dan çekilen resmi telgrafda 23 Şubat'taki ictimanda konferansın Türk heyet-i murahhasasının Sevır muahdesinde tadili icab eden nukat hakkındaki beyanatını istima eylemiştir. Tevfik Paşa keyifsiz olduğundan bu ictimada bulunmamış ve yerine Mustafa Reşid Bey'i tevkil (vekil) etmiştir. Mustafa Reşid Bey iki Türk heyeti arasında mutabakat-ı efkârın bulunduğunu söyleyerek ita edilecek izahatın Bekir Sami Bey tarafından verileceğini konferansa bildirmiştir.*” Ankara heyet-i murahhasa reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, Havas Ajansı'na verdiği beyanatta “*milliyet prensibi üzerine Türkiye'nin hukuk-u milliyesini muhafaza edeceğini ve bunun hakkında hiçbir müsaidatda bulunulmayacağını söyleyerek, bunun elzemiyetini hal-i hazır ihtiyaçlarından anlıyoruz*” demiştir.²⁷ Anadolu Ajansı'nın 26 Şubat 1921 tarihli tebligatında “Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin beyanatu” başlıklı bir haber yayınlamıştır. BMM bu günkü toplantısında Reis Mustafa Kemal Paşa, Londra'da bulunan Bekir Sami Bey'in müzakereler hakkında başkanlığa çektiği telgrafla ilgili bilgi verdi. Seri Bey'in gayr-i resmi telgrafı ile Baş murahhas Bekir Sami Bey'in başkanlık makamına çektiği telgrafı değerlendirilmiştir. Telgraflarda 23 Şubat'ta akşam Sen Cems/Saint James sarayında konferansa iştirak ettikleri söyleniyor. Tevfik Paşa kısa birkaç sözden sonra sözün Türk milletini temsil eden millet murahhaslarına ait olduğunu söylediğini ve müzakeratın devamı müddetince ihtiyarın sükut ettiğini yazıyor. Bu celsede memleketin istiklal ve mevcudiyetine ait esasat tarafımızdan müdafaa edildi deniyor.²⁸ İstanbul gazeteleri konferansın ilk günü şöyle anlatıyordu: İstanbul ve Ankara heyetleri Londra Konferansı'nın 23 Şubat 1921 tarihli oturumuna katılmıştır. Londra'da aynı otelde kalan bu heyetler takip edilecek politika hakkında aralarında uzun süreli görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmelerden İstanbul Heyeti Başkanı Tevfik Paşa'nın “*Vicdan-ı Milli'nin icabını ifa edeceği*” anlaşılmıştı. 23 Şubat'taki toplantıda İstanbul Heyeti Başkanı Sadrazam Tevfik Paşa'ya söz verildiği zaman “*Söz asıl millettekilerine aittir. Binaenaleyh Anadolu Heyeti'ne söz verilmesini teklif ve rica ederim*” demiştir.²⁹ Tevfik Paşa'dan sonra söz alan Ankara Heyeti Başkanı Bekir Sami Bey konuşmasında “*memleketin istiklal ve mevcudiyetine ait esasatı*

26 Ruşen Eşref Ünaydın, *İstiklal Yolunda*, s. 94-97.

27 *Antalya'da Anadolu*, 27 Şubat 1337.

28 *Antalya'da Anadolu*, 3 Mart 1337.

29 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul, 1991, C. 4, s. 40-41.

savunmuş” ve “Türk milletinin yegane meşru temsilcisinin TBMM olduğunu” belirtmiştir.³⁰ 1 Nisan 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre Londra Konferansı’nda Sadrazam Tevfik Paşa’nın sözü Ankara Heyeti Başkanı Bekir Sami Bey’e bırakması Padişahı epeyi kuşkulandırmış, Vahdettin, Tevfik Paşa’ya gönderdiği mesajında ulusçuların Babıali zararına ortam hazırlamalarına yönelik davranışlardan kaçınmayı ve İngiltere’yi Türkiye üzerinde örtülü güdüm kabulüne inandırmasını tavsiye ediyordu. Lord Curzon’un 2 Mart’ta İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold’a bildirdiğine göre Londra Konferansı günlerinde kendisine nezaket ziyaretinde bulunmuş olan seksenlik ve hasta Sadrazam Tevfik Paşa’nın Padişah Vahidettin’in “ülkesinin ve tahtının tek ümidinin Türkiye ile İngiltere arasındaki eski dostluğun diriltilmesine dayandığına inanıyor” mesajını getirdiğini belirtir.³¹

Antalya’da Anadolu gazetesi “Murahhaslarımız Dinlendi” adlı başmakalesinde yukarda verdiğimiz resmi telgraf ve İstifani Ajansı’nın bilgilerini aktardıktan sonra Londra Konferansı üzerine bir değerlendirme yapmakta ve “... Şunu unutmamalıyız ki Londra’daki murahhaslarımızın dilleri bizim buradaki vaziyetimize bağlıdır. Onlar bizi ne kadar azimkâr ve çalışır, hal ve harekete karşı müteyakkız ve muhaya görürlerse o derecede bir azim ve metanet ile o mertebe kuvvet ve itimad hakkımızı müdafaa ederler. Ve nihayet düşmanın mütalabatımızı kabul etmek derecesi de bizim kudret ve azmimizin derecesine bağlıdır. Hakka güvenelim, müdafaa hazırlıklarımıza devam edelim. Tabiidir ki bu sa’y ve gayretin mükafatını, ergeç göreceğiz. Hatta şimdi bile görmeğe başladık, diyebiliriz” demektedir.³² Ankara Hükümeti’nin özellikle Avrupa ile haberleşmesinde önemli bir merkez olan Antalya’da gazetecilik yapan Haydar Rüştü Bey, bu yazısında Londra Konferansı’nın altıncı gününde gelen haberlerden bir sonuç çıkmayacağını anlamış ve yeni bir savaşın kapıda olduğunu mesajını vermektedir.

Ankara Heyeti üyelerinden Hüsrev Bey (Gerede), tarih vermeden Ankara Heyeti’nin Avrupa yolculuğunu, Paris’te heyete müşavir olarak Dr. Nihat Reşat Bey’in katıldığını, Londra’da İngiliz hükümetinin misafiri olarak İstanbul Heyeti ile Savoy otelde kaldıklarını, ünlü terzi Pool’den giyindiklerini, önceden tanıdığı Tevfik Paşa’nın oğlu İsmail Hakkı Bey (Okday) ile konferansta ikilik çıkarılmaması konusunda görüştüğünü belirttikten sonra Türk heyetlerinin Londra Konferansı’na katıldığı ilk günü (23 Şubat) şöyle anlatıyordu: Konferans günü iki heyet ayrı ayrı oturdu. Lloyd George, ilk sözü Sadrazam Tevfik Paşa’ya verdi. Tevfik Paşa ayağa kalkarak “Türk ulusunun temsilcileri konferans huzurunda olduğundan, sözü Anadolu delegelerinin söylemeleri gerekir” diyerek siyasi yaşamında yurt ve ulusseverliğini kanıtladı.³³ Konferansı izleyen Fransız

30 İleri, 4 Mart 1337; İkdâm, 2 Mart 1337; Aktaran: Tunç, a.g.t., s. 411-412.

31 Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, 2010, s. 124-125.

32 *Antalya’da Anadolu*, 27 Şubat 1337.

33 *Hüsrev Gerede’nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Haz. Sami Önal, İstanbul, 2002, 3. bs. , s. 214-215.

basınından Le Matin gazetesi İstanbul Heyeti başkanı Tevfik Paşa'nın aşırı saygılı ve titrek görünüşüyle sağlıksız olduğunu, Herkül'e benzeyen Bekir Sami Bey'in ise açık ve yüksek sesle konuştuğunu, ayrıca beş kişilik Kemalist grubun sağlıklı olduğunu belirtiyordu. Le Petit Journal gazetesinin özel muhabiri Marcel Ray ise iki Türk temsilci için şöyle diyordu: "... iki büklüm Tevfik Paşa, yorgunluk ve hastalıktan yanakları oyulmuş, asabi bit titreme ile vücudu sallanıyor, bastonuna dayanmış küçük adımlarla konferans sarayının koridorunda ilerliyor... Öte yandan dev gibi, geniş omuzlu, yüzü renkli, sesi gür, bir köylü kadar sıhhatli ve kendinden emin güçlü bir adam intibai veren Bekir Sami..."³⁴

Antalya'da Anadolu gazetesi "Londra Konferansı'nda Kalogeropoulos ne demiş? !" başlıklı haberinde "24 Şubat'ta öğleden sonra müttefik murahhasları huzuruna çıkan Kalokeropoulos esasen tanzim edilen mesailin tekrar mevaki-i tezkire vaz' edilmesinden dolayı izhar-ı teessüf etmiş ve Anadolu cephesinde 24 bin kişilik Türk ordusuna karşı Yunanın 126 bin askeri bulunduğunu ve birkaç hafta zarfında Yunanlıların Türk ordusunu tenkil edeceğini ve yüzbinlerce muhacirlerin yakında memleketlerine iadesini Yunan Hükümeti'nin deruhde edeceğini söylemiş konferansın Sevri muahedelerini tadil etmeyeceği ümidini izhar eylemiştir" demektedir.³⁵ Ruşen Eşref Bey'in konferansın ikinci gününü anlattığı, Londra'dan 26 Şubat'ta yazdığı "Müzakere Salonunda" adıyla 11 Mart 1922 (1921) tarihinde yayınlanmıştır. Ruşen Eşref Bey yazısına bu akşam Saint James Sarayı'na murahhaslarla birlikte kendisinin de girdiğini, önce büyük ve beyaz bir holde palto, şapka ve şemsiyelerini bıraktıklarını, geniş merdivenden yukarı çıktıklarını, Orta Çağ heybetini taşıyan bir salonda bekletildiklerini, burada mühim şahsiyetlerin tasvirleri ile krallara ve şövalyelere ait som çelikten yapılmış giysilerin asılı olduğunu, kapı aralığından fes renkli kumaşla kaplı duvarları olan Kraliçe Ann Dairesi dedikleri toplantı salonunun görüldüğünü, kırmızı duvarın önünde farklı milletlerden olduğu anlaşılan bir takım kimselerin ellerinde kağıt ile gelip, gittiklerini, ayaküstü Ankara Heyeti üyelerinin son bir fikir alış verişi yaptığını, bu sırada kırmızı salondan bir kahkaha sesi duyulduğunu, aralıktan baktığında Lloyd George'un bir mermer ocağın önünde dirseklerini dizlerine dayamış olarak gördüğünü, kendi evinde gibi amirce gülenin de o olduğunu, bu arada Briand, Berthelot ve Sforza ile görüştüğünü, Lloyd George'a birinin bir şeyler söylemesi üzerine Başvekil'in yüzünün resmi bir tavır aldığını, masa başına doğru ağır ağır ve kibirli bir vaziyette yürüdüğünü, diğerlerinin onu takip ettiğini, kapılar açılmasını müteakip Türklere "Buyurun" dediklerini, sahnenin gayet sade olduğunu, Berlin Kongresi'nde görülen manzaranın olmadığını, perdeleri bile sıkı sıkıya kapanmış kırmızı bir duvarın önünde siyah bir heyetin at anlı biçimindeki büyük bir masanın etrafına oturduğunu, Türkler içeri girerken onların yerlerinden kımıldamadığını, burasının müzakere salonundan ziyade mahkeme salonu gibi olduğunu, İtilafçıların hakim yerine kendilerinin

34 Akyüz, a.g.e., s. 173-174.

35 *Antalya'da Anadolu*, 2 Mart 1337.

oturduklarını, karşısındaki sağlı sollu masaları da Ankara ile İstanbul'dan gelenlere bıraktıklarını, tablonun sanık ve yargıç görünümünde olduğunu, İtilafçılarla aralarında Versay Muahedesinden beri her toplantıda görünen Fransızca tercümanı olan Mösyö Kamerling'in bulunduğunu, sessiz ve heyecanlı sahneye sadece bu adamın hafif bir çeşitlilik ve büyük bir merak kattığını, bir de yağlı İngiliz kömürleri yanan ocağın sesinin olduğunu, ömründe bu kadar mükellef ve rahat bir yerde böyle rahatsız ve heyecanlı oturduğunu hatırlamadığını, Lloyd Georg'un kibri ve tenezzüslüğünün salona donukluk ve ürkeklik dağıttığını, onun emperyalist İngiltere'yi temsil eden bir heykel olduğunu, ama henüz Londra'da bir meydana dikilmediğini, şu anda sadece Türklerin karşısında durduğunu, söylenen düşünceleri dinlemiyormuş gibi kayıtsız davrandığını, yeşil gözlerinin başka aleme daldığını, Fransızca sözlerin yüzüne bir başkalık getirmediğini, önemli bir nota okunurken arada bir sağında oturan Lord Curzon ile hafifçe konuştuğunu, ondan gelen pusulaları aldırılmazlık ile süzdüğünü, ama İngilizce söylendi mi ara sıra gözlüğünün altından mütercime göz attığını, konuşma sırası kendisine gelince hemen bütün cümlesinde yumruğunu hafifçe masaya vurmaktan ve Well (şu halde, binaenaleyh) demeden başlamadığını, bu şahsiyetin yanında öteki temsilcilerin adeta silik kaldığını, sağındaki Lord Curzon'un morarma derecesini bulmuş yüzünün hiç gülmediğini, solundaki Mösyö Briand'ın müzakere boyunca hafif ve nazik eliyle sesi gibi kalın bıyıklarını büktüğünü, onun tilki gibi yumuşak ve uysal görünmesi, sinsi tavırları bütün atılganlığını gelecek haftadaki Alman sahnesine biriktirmiş olduğunu gösterdiğini, dört diplomattan en faal olan Kont Sforza'nın yaramaz ve cazibeli güldüğünü, sevimli, kurnaz simasına kibarlık veren sakalını okşayarak endamını iki de bir gösterdiğini, Lloyd George ile Briand'ın kulaklarına bir şeyler fısıldadığını, müzakerenin tam kesileceğini sandığımız ince bir yerinde sert eğriliş ve büküşlerle tekrar doğrulduğunu, Türklerle meskun arazi bahsi konuşulduğunda genellikle hakkımızın teslim edildiğini, Ankara Temsilcilerinin gayet ağır başlı davrandığını, gövdesini ileriye uzatan Bekir Sami Bey'in dikkatli, sakin ve azimli olduğunu, hiç kekeleymeden kurduğu Fransızca cümlelerinin sadece düzgün manalı olmadığını, sözlerinin ince nükte, zarif kinaye, hazır ve sağlam cevaplarla süslü olduğunu, ilk dakikadan itibaren dala tünemiş bir kuş gibi konuşana meraklı bakan Japon murahhasların Türklerin beyanatını dikkat ve ehemmiyet vererek dinlediklerini, ama tasvip edip etmediklerinin hiçbir şekilde anlaşılmadığını, Loyd George'un önce İstanbul murahhaslarından adını hatırlayamadığı Reşit Paşa'dan Sevr Muahedesini hakkında bazı konuları sorduğunu, rahatsızlığı ve titrekliliğinden dolayı Lloyd Georg'un merhametini uyandıran Tefvik Paşa'nın ilk celsedeki mertçe hareketinden sonra dinlenmeye çekildiği için yerini ikinci murahhas Reşit Paşa'ya bıraktığını, Reşit Paşa'nın suale "*Sevr Muahedesini kabil-i tatbik olsa idi bir senedir şu dağdağaları uyandırmazdı. Milleti mizacına uygunsuz gelen bir muahedenin adem-i tatbikinden dolayı İstanbul Hükümeti de, hiçbir hükümet de zannedirim mesuliyet kabulünü deruhte edemez*" şeklinde nazikçe itiraz ettiğini,

onun nazikçe verdiği kati cevabın Lloyd Georg'u düşündürdüğünü, ama kaç aydır Londra'da İstanbul Hükümeti'nin Maslahatgüzarı sıfatı ile Reşit Paşa oturduğu halde İngiliz Başvekil'in ismini hatırlayamadığını, Bekir Sami Bey adının Başvekilin aklından hiç çıkmadığını, ona hitaben *"Pekiye, sizin, Sev Muahedesi'ndeki hangi maddelere itirazınız var"* dediğini, Bekir Sami Bey'in Avrupa devletlerinin adalet severliğini överek söze başladığını, *"Sev Muahedesi'ni Türk milleti kabul etmekte mazurdur. Zira bu muahede, ruhu itibariyle bir idam hükmüdür"* derken, Kont Sforza'nın da bu sırada Lloyd George'u lafa tuttuğunu, acı sözler İngiliz Başvekilin sinirine dokunur da aksilik çıkar diye düşündüğünü, zira Başvekil'in yüksek perdeden itirazlara pek kızdığını bildiğini, fakat nedense Bekir Sami Bey'in sözlerine tercümeden sonra da pek takılmadığını, yalnız geçen oturumda ileri sürdüğü bazı tekliflerinin bu müzakerede Ankara Heyeti tarafından kabul edilmesinde ısrar eder göründüğünü, Bekir Sami Bey'in de *"Böyle mühim bir meseleyi Büyük Millet Meclisi Reisi'nden talimat almadıkça halletmek mesuliyetini üzerine alamayacağını"* söyleyerek itiraz ettiğini, İngiliz Başvekil'in bu noktada sertleşerek *"Uzun müddet daha, yalnız Türk meselesiyle uğraşılacak değil a. Buna hasredilen hafta bitti. Pazartesi'nden itibaren Alman müzakereleri başlayacak! Bu iş bugün halledilmeli"* dediğini, bu sözlerin Türk tarafını sınırlendirdiğini, önündeki sırada oturan Hüsrev Bey'in (Gerede) küçük bir pusulaya acele birkaç kelime yazarak Yunus Nadi ile Zekai Bey'e (Apaydın) gösterdikten sonra elden ele Bekir Sami Bey'e gönderdiğini, pusulaya Cami Bey'in (Baykurt) göz atarak telaşsız ve zeki bir gülümseyişle başını salladığını, o zamana kadar Reisin de meclise bunun imkansız olduğunu tekrar ettiğini, bunun üzerine Lloyd George'un keskin bir sesle *"Sforza"* dediğini, kendisi, Lord Curzon, Kont Sforza ve Mösyö Briand aralarında kısaca konuştuğundan sonra İngiliz başvekil'in Bekir Sami Bey'e *"Pekiye! Telgraf çekildi mi? Ne zaman cevap alabilirsiniz? diye sorduğunu, onun da "Bu sabah çekildi, en geç Salı akşamına kadar gelir ümidindeyim!"* dediğini, Başvekil o zaman bu müddet zarfında itiraz edilen maddeler hakkında Foreign Offis'te=İngiliz Dışişleri Bakanlığı müşavirler taahhüde girişmeksizin aralarında görüşsünler, itirazlarınız aydınlansın ve müzakerelerde ilerlemek için vakit kazanılsın dediğini, Briand'ın da davudi sisiyle müzakerelerin sırf istişari mahiyette kalması gerektiğine dikkat çekerek teyitte bulunduğunu, böylece celsenin bittiğini belirtir. Ruşen Eşref Bey müthiş ve uzun bir sınavdan çıkmış gibi olduklarını, murahasaların müzakereye girmeden önce bekletildiği salonda kağıt ve cüzdanlarını aldığını, birbirleriyle kısaca durum değerlendirmesi yaptıklarını, tam salondan çıkacakları sırada beklenmedik bir şekilde çaya davet edildiklerini, Lloyd George'un bu daveti Kont Sforza vasıtasıyla kendilerine bildirdiğini, daha dün mü, bu sabah mı bir gazetenin biri başı sarıklı, sakallı, beli yatağanlı, kuşaklı, şalvarlı, öteki Bekir Sami Bey'in kıyafetinde iki resim bastığını, birinin altına *"Dağdan bu türlü adamlar ineceğini sanıyorduk"*, ikincisinin altına da *"O ise ki, karşımıza "Bond Street" in camekanlarından fırlamış sanılacak centilmenler çıktı"* diye yazdığını, şimdi ise İngiliz sarayında medenilerle birlikte çay içmeye çağrıldıklarını, yağlı boya portrelerin dizili olduğu koyu mavi, uzun ve loş bir

galerye gidildiğini, Lloyd George'un asık suratını müzakere salonunda bırakarak Bekir Sami Bey'in elini güler yüzle sıkıldığını, tercüman vasıtasıyla epeyce konuştuklarını, üstünde pastalar, limonatalar, çaylar ve nefis sigaraların bolca süslediği masaların birinin yanında Kont Sforza, Cami Bey'e "Ankara Heyeti'nin mutedil, makul hareket ve metalibi ile konferans üzerinde, bilhassa İngilizler üzerinde, pek iyi bir tesir bıraktığını" anlattığını, Mösyö Briand'ın Dr. Nihat Reşat Bey ile (Belger) konuşarak Türk heyetine doğru yaklaştığını gördüğünü, bu sırada Briand'ın doktora "Geçen günkü beyanatınız bizi mütehassis, hatta teshir etti. Milletinizin davasını cidden şayan-ı hayret bir belagatle müdafaa ettiniz. Tebrik ederim" dediğini, aynı minvalde sözleri biraz evvel Lloyd George'un da söylediğini, Dr. Nihat Reşat Bey'in geçen oturumda hakikaten tarihi bir başarı kazandığını, onun Paris'te yaşadığını ima ederek doğrusu bu zatın yolumuz üstünde elimize geçen kıymetli bir cevher olduğunu, Türk meselesini derinliklerine kadar kavradığını, mükemmel bir Fransızca ile konuyu candan açıkladığını, sevimli, kıvrak ve hayırhah bir zekaya sahip olduğunu, Mösyö Briand'ın kendileri ile çayını içerken Fransızların elinde olan Türklere ait her yerin, hatta Antep'in teslim edileceğini, Sevr Muahedesi'ndeki bazı maddeleri kendisinin de gereğinden fazla sert bulduğunu söylediğini, romantik şairler gibi uzun beyaz saçlarıyla ocak başında birileriyle konuşan Lloyd George'un bu sohbeti sezdiğini ve bir memur göndererek Mösyö Briand'ı yanına davet ettiğini, bu arada yazar Mustafa Kemal Paşa'yı andığını, onun bu günleri Sivas Kongresi zamanında görmüş ve kendisine söylemiş olduğunu hatırladığını, Lloyd George'un Bekir Sami Bey ile vedalaştığını, kendilerinin de Avrupa diplomatlarının ellerini sıkarak Saint James Saray'ından ayrıldığını ilave eder.³⁶

28 Şubat 1921 tarihli Antalya'da Anadolu gazetesi "Londra Konferansı'ndan: Tefik Paşa da Bekir Sami Bey'e sözü terk etti. Konferans ilerlemektedir, İzmir ve Trakya hakkında anket yapılacak" başlığıyla yayımlandı. Times gazetesi konferansın aradaki itilafların tedkikini bu hafta içinde bitireceğini Yunan ve Türk heyetlerine bildirildiğini yazmaktadır. Resmi bilgilere göre Loyd Corc/George Sevr muahedesinin bazı noktalarının 25 Şubat'taki konferansta müzakeresine devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tefik Paşa sözü Bekir Sami Bey'e terk ettiğini konferansa bildirmiştir. Bekir Sami Bey, Türk mütalabatının konferansça kabulünden dolayı teşekkür etmiştir. Lakin Konferans reisi henüz hiçbir talebin kabul edilmediğini izah etmiştir. Bekir Sami Bey muhasamatın Yunanlılardan başka umum alakadaran ile tatil edilmesi teklifini kabul etmiş, hükümetinden emir almadan Ermenistan ve Kürdistan konusu hakkında bir şey söyleyemeyeceğini beyan etmiştir. Bu arada konferanstan Osmanlı Heyeti çıktıktan sonra Yunan Heyeti girmiştir. Konferans, Yunan ordusunun takviye edilmesi ve hiçbir taarruzda bulunmaması ve aynı şartlarla ile Türklere tarafından taahhüd olunacağını Osmanlı Heyeti tarafından talep ve beyan edildiğini Yunan murahhaslarına bildirmiştir. Ama Yunan

36 Ruşen Eşref Ünaydın, *İstiklal Yolunda*, s. 99-111.

heyeti reisi Kalogeropoulos, hükümetiyle istişare etmeden cevap veremeyeceğini söylemiştir. Konferans reisi ögleden sonraki toplantıda İzmir ve Trakya halkının milliyeti hakkında Türkler tarafından teklif edilen tahkikatın gayet samimi ve tarafsız icra edileceğini Bekir Sami Bey'e beyan etmiştir. Havas Ajansı'nın Londra'dan aldığı bilgiye göre Türkler ve Yunanlılar tarafından konferansa İzmir ve Trakya hakkında tevdi edilen istatistiklerin rakamlarındaki mübâyenetin (aykırılık) tahkikinden sonra şark meselesi hakkındaki müzakerat kısmen hitam bulmuş olacaktır. Müttefikler 25 Şubat'ta Türk ve Yunan murahhaslarına kararlarını teklif etmiştir. İzmir ve Trakya gibi nizalı memleketlerin kime teslim edileceği hakkında İngiliz, Fransız, İtalyan mütehassislerinden mürekkep bir komisyon teşkil olunması ve bu komisyonun şarka giderek anket yapması kararlaştırılmıştır. Bu teklif kendi önerileri olduğu için Türk heyet-i murahhasası tarafından kabul edilirken, Yunan heyet-i murahhasası tarafından zorca kabul edileceği muhtemeldir.³⁷ Anadolu Ajansı 21/25 Şubat 1921 tarihli ve "Cephelerde sükûnet vardır" başlıklı haberinde "Ankara 25 Şubat 37 (1921) tarihinde Tribuna'da münteşir Loran gazetesi Sev muahedesinin gayr-i kabil tatbik olduğuna dair "Umut" imzası tahtında bir baş makale neşr etmiştir. Bu makalede deniliyor ki: Sev muahedesini mucibince Padişahın İstanbul'da ikametine müsaide edilmiş ise de Osmanlı İmparatorluğu'nu Trakya, Adalar, Suriye, Filistin, Arabistan ve Asya-yı Suğra'nın mühim bir kısmından mahrum edilmek suretiyle inhilale uğratılmıştır."³⁸

Antalya'da Anadolu gazetesi "Şarkda ve Garbda Zafer" başlıklı baş makalesinde şarktaki durumu (Kars, Ardahan, Oltu) değerlendirdikten sonra Londra Konferansı hakkında şöyle diyordu: "Londra Konferansı pek iyi gidiyor. Nihayet Tevfik Paşa dahi konferansa itiraf-ı hakikat eyledi ve millet namuna ancak Ankara'dan gelen heyetin söz sahibi olabileceğini anlattı. Konferans bu vaziyete de itiraz edemedi. Bu suretle şimdiye kadar asi diye telakki edilen Ankara resmen Türkiye'nin mümessili olarak kabul edildi ki evvela şu nokta bizim için mühim bir zaferdir. Saniyen Bekir Sami Bey'in izahat ve talebi neticesi olarak İzmir ve Trakya'da yeniden ekseriyet hakkında kararlar ittihaz olundu ki bu da büyük bir muvaffakiyettir." Londra Konferansı 26 Şubat'taki toplantıda Ermenistan ve Kürdistan meselesiyle iştigal etmiştir. Bu celsede İtalya heyet-i murahhasa reisi ve Hariciye Nazırı Kont Soforça/Sforza yaptığı konuşmada "hakk-ı hayata ve bir mahrec-i bahriye malik bir Ermenistan vücuda getirilmek lüzumunu dermeyan etmiştir."³⁹ Haydar Rüştü Bey, İskorça'nın /Soforza beyanatı münasebetiyle "Ermenistan Meselesi" adlı bir baş makale kaleme almış ve konuyu enine boyuna değerlendirmiştir.⁴⁰ Fransız kaynakları konferansta Sevres'in Yunanistan'a bıraktığı yerler konusu tartışılırken, Atina temsilcileri kendi istatistiklerini kullanırken, Ankara temsilcileri Fransız istatistiklerini kullanması Fransız basınının ilgisini çektiğini belirtiyordu. Ama her iki tarafın istatistikleri birbirinden çok farklı olduğu için bu durumu kontrol için bir anket

37 *Antalya'da Anadolu*, 28 Şubat 1337.

38 *Antalya'da Anadolu*, 2 Mart 1337.

39 *Antalya'da Anadolu*, 1 Mart 1337.

40 *Antalya'da Anadolu*, 3 Mart 1337.

komisyonu önerildi. Türkler bu teklifi kabul ederken, Yunanlar hemen ret etti. Yunan temsilcisi Kalogeropoulos ise tartışmalar sırasında Sevres antlaşmasındaki haklarından bahsettikten sonra Yunanistan'ın İzmir'deki haklarının otuz asır öncesine kadar ispatlanacağını öne sürdü. Bunun üzerine İtalyan temsilci Kont Sforza, "susun! yoksa az sonra Sicilya ve Marsilya'ya da sahip çıkacaksınız" diye bağırdı. Böylece Yunan temsilcinin sözlerinin ne kadar dayanaksız olduğunu gösterdi. Fransız basını konferansta Yunanlıların gaflarından Türklerin akıllıca tutum ve davranışlarından bahsediyordu. Örneğin Le Figaro gazetesi "Türkler çok iyi bir intiba bıraktılar, mahirane bir tarzda mutedil tekliflerde bulundular" diyordu. Le Petit Parisien gazetesi muhabiri "Türkler bize sürpriz yaptılar, itidalleri ile Mösyö Lloyd George dahil herkesi şaşırttılar; Lloyd George bu akşam bunu itiraf etti" diye yazıyordu. Bu arada konferansı izleyen muhabirlerin çoğu Türk heyetinden Dr. Nihat Reşat'ın ustaca deliller ve istatistiklerle Lloyd George'u bile etkilediğini özellikle belirtiyorlardı.⁴¹

Antalya'da Anadolu gazetesi konferansın önerisini "Yunanlılar kabul etmiyor" başlığı altında duyurmakta ve İstifani Ajansı'nın tebliğini yayınlamaktaydı:

"Havas Ajansı'nın Londra muhabiri tarafından Paris'e çekilen bir telgrafnamede deniliyor ki: Müttefikler İzmir ve Trakya'da beynelmül bir komisyon marifetiyle ekseriyet-i halk hakkında tahkikat icrasını kararlaştırmış ve bu kararı Yunanlılara tebliğ eylemişlerdir. Yunanlılar konferansın bu teklifini red eylemiş ve bilhassa İzmir'de tahkikat icrasını kabul etmemişlerdir. Mezkûr muhabirin ilaveten işarına nazaran Fransız menafili Yunanlıların bu red kararından hiç de müteaccib olmamışlardır. Bilakis Yunanlıların böyle bir teklife muvafakat edemeyeceklerini evvelden beri biliyorlardı. Muhabir-i mezkûr bu malumatı verdikten sonra bu şerait dairesinde Asya-yı Suğra'da Yunanlılarla Türkler arasında yeniden muhasamatın başlaması mamul olduğunu ilave eylemekdedir."

İngiltere Başvekili Loyd George, Yunanlıların tahkikat teklifini reddetmeleri üzerine yaptığı açıklamada "Yunanlılar bu inad ve ısrarlarıyla şarkda hal-i harbin mesuliyetini tamama[men] deruhde eyledikleri anlaşılıyor demiştir. İngiliz mehafil-i siyasiyesi dahi Yunan ısrarından adem-i memnuniyet beyan etmektedir." Anadolu Ajansı'nın 28 Şubat 1921 tarihli ve "İstediğimiz hududlar" başlıklı tebliğine göre Bekir Sami Bey konferansa mütalabatımızı arz eylemiştir. Buna göre Türkiye'nin Avrupa hududu 1913'teki hududdur. Cenup hududumuz karib ekseriyeti ile meskûn olan araziye kadardır. Şark hududumuz Ermeni hükümeti ile akdedilen son muahededen sonraki hududdur.⁴² Hasan Zeynelabidin "Adalet istiyoruz!" adlı makalesinde Londra Konferansı, İzmir ve Trakya'da yapılacak tahkikat hakkında düşüncelerini dile getirdikten sonra "Gün geçdikce hakkımız tezahür ediyor, hakikat anlaşılıyor. Eminiz ki Konferans, Türklere edilen o müdhış gadri, o büyük haksızlığı telafi edecek, İzmir'le Trakya yine eski ve hakiki sahiplerine iade

41 Akyüz, a.g.e., s. 175-176.

42 Antalya'da Anadolu, 3 Mart 1337.

olunacaktır.... Biz sabır ve sükunet, vekar ve metanetle adaleti bekliyoruz” diyordu.⁴³ Bu arada “Bekir Sami Bey’i Paris matbuatı alkışlıyor” başlıklı haberde Paris gazetelerinde yer alan yazılara değinildikten sonra “Tan gazetesi Bekir Sami Bey’in şarkda sullivan te’sisi müsavat prensipleri dahilinde mümkün olabileceğini ve karib ekseriyetinin meskun olduğu arazi müstesna olmak üzere hükümet-i Osmaniye hududlarının milliyetperverlerin nokta-i nazarına göre tesbit edilmesini talep etmesini bir lisan-ı takdir ve sitayişle yad ediyor. Eko dö Pari gazetesi diyor ki: Bekir Sami Bey’in “Ben bunu konferansın dirayetine havale etdim” sözü müttefik murahhaslarının pek hoşuna gitmiş ve hüsn-ü te’sir hasil etmiştir.” Ayrıca Peti Jurnal muhabirine İngiliz ricalinden birisi konferansın 8 Mart’a kadar süreceğini söylemiştir. Armoniya gazetesinin yazdığına göre ise 8 Mart’ta konferans tatil edilecek ve üç ay sonra tekrar toplanacaktır.⁴⁴

Uzun yıllar İngiltere’nin İstanbul Büyükelçiliği’nde ateşe olarak çalışan Aubrey Herbert, Sir Basil Thomson’un isteği üzerine 26 Şubat 1921 tarihinden Almanya’ya geldi ve Talat Paşa ile kendince gözlerden uzak Düsseldorf’ta günlerce görüştü. Bu görüşmenin Londra Konferansı sırasında yapıldığını hemen ilave edelim. A. Herbert bir sabah Talat Paşa’nın İngiltere’den iyi haberler geldiğini Başbakan’ın Bekir Sami Bey’i çay içmeye davet ettiğini söyledi. Bekir Sami Bey, Lloyd George ile Downing Street’te dostça bir görüşme yaptı. İngiltere hükümeti isterse barışın derhal sağlanacağını, Türkiye’yi asla bölemeyeceklerini, İngiltere ile Türkiye’nin sanayi bakımından rakip olmadıklarını, iki müşteri olduklarını, müşterilerin dost olmasının da faydalarına olduğunu belirtti. A. Herbert, Londra’ya döndüğünde Bekir Sami Bey ile birkaç kez görüştüğünü onun dürüst bir adam olduğunu, barış ve dostluğu sağlamak için azami ölçüde taviz vermeye hazır olduğunu gördü. Onun tekliflerinin radyodan yayınlandığını ve kaynağın da Downing Street olduğu söyleniyordu. Böylece Bolşeviklerin duyması sağlanıyor ve onlarda Bekir Sami Bey’in kellesini istiyorlardı.⁴⁵

1.1. Mart Görüşmeleri

Mustafa Kemal Paşa, TBMM’nin ikinci devre-i ictimaiyesi küşad edilirken başkan sıfatıyla yaptığı konuşmasının “Londra Konferansı” kısmında 1918’den itibaren genel bir değerlendirme yapmış ve “Efendiler, İtilaf devletleri bizi müstakil bir devlet halinde yaşamaya kabiliyeti olmayan bir millet gibi telakki ediyorlar. Bu yanlış telakki bahanesiyle memleketimizi parçalamak, milletimizi esaret altına almak istiyorlar” demiştir. Londra Konferansı 4 Mart’ta öğleden sonra toplandığında Yunan Heyeti, “İzmir ve Trakya’ya bir heyet-i tahkikanın gönderilmesi hakkında yapılan son teklifi de red eylemiştir.” Türk Heyeti ise “Ankara’dan aldığı emir mucibince İzmir ve Trakya’ya heyet gönderilmesinin kabul edildiğini te’yid

⁴³ *Antalya'da Anadolu*, 4 Mart 1337.

⁴⁴ *Antalya'da Anadolu*, 4 Mart 1337.

⁴⁵ Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaaım*, Yay. Haz. Atatürk’ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu, İstanbul, 2009, 3. bs. , s. 204-205, 221-222.

eylemiş ve tahkikatın müttetiklerin kontrolleri tahtında adilane bir surette icrası ve Sevr muahedesinin Türkiye'nin istiklal ve hürriyetine mani' olmayan madarını kabul etmeğe amade olduğunu beyan etmiştir." Tahkikat heyetleri çalışmalarına İzmir'den başlayacaktır. Konferans tarafından belirlenmiş, Türk ve Yunan murahhaslarına bildirilmiş olan kabulü mecburi şartlar ise şunlardır:

Yunanistan ve Türkiye müttetiklerin verecekleri karara (uymaya) mecburdurlar.

Sevr muahedesinin İzmir ve Trakya'ya aid olan şeraitinin madası kema-fi-s-sabık meriyül-icra olunacaktır.

Türkiye ile Yunanistan arasında derhal teati-i üsera vuku' bulacaktır.

Her iki taraf sulh konferansınca kendisine terk edilecek olan arazide ekalliyetlerin hukukunu temin-i muhafaza edecektir.⁴⁶

Antalya'da Anadolu gazetesi "*Davamızda hakkımız aşikâr*" adlı başmakalesinde "*Nerede o yaygaralar? Haniya İzmir'de ve Trakya'da ekseriyet Rumlarda idi. Haniya o topraklarda ekalliyet halinde bulunan Müslümanlar ekseriyet teşkil eden Rumları idare ediyorlardı ve bu halde adaletle muvafık olamazdı iddiaları?*" dedikten sonra Tahkikat heyetleri, Yunanlıların itirazları, İzmir'de yaptıkları, birbuçuk sene evvel çalışan tahkikat heyeti raporunun hasıraltı edilmesi ve bu raporu yayınladığı için Vakit gazetesinin kapatılması konusuna değinmiştir. Haydar Rüştü Bey sonra yazısına şöyle devam etmiştir: "*Düvel-i İtilafiye ister adil, ister zalim olsunlar, ister güneş gibi parlayan hakkı kabul etsinler, ister yine zalimane ve caniyane kararlar versinler, bizim layetezelzel azim ve kararımızın yerini bulması ancak hakkımızın teslim edilmesi ile mümkündür. Bu da itilafçuların kararıyla olmazsa mutlaka silahımızla husul bulacaktır.*" Bu arada Anadolu Ajansı'nın 4 Mart 1921 tarihli tebligatına göre Ankara murahhaslarıyla Fransız murahhasları arasında Kilikya'nın tahliyesi için müzakereler devam etmektedir.⁴⁷

Londra Konferansı'nın Anadolu'ya ilişkin kararlarından memnun olmayan Yunan orduları Başkumandanı General Papulas, Atina'da Yunan halkına bir beyanname yayınlamıştır:

"Londra mukarrerat-ı ahiresi üzerine teessürle beyan ederim ki ben başda olduğum halde bütün askerlerimle Asya-yı Suğra'nın bir cüz'ini terk etmemek hususunda hem fikiriz. Muzaffer ve şeci' askerlerimiz istihsal-i hürriyet ve medeniyet uğrunda yorulduklar ve bu hususda pek çok gardaşlarımız kanlarını dökdüler, artık askerlerimin sabır ve tahammülü kalmamıştır. Binaenaleyh benim ve askerlerin arzularının husul bulmasına müsaade ediniz ki Kemal kuvvetlerine karşı kati' darbeyi vurmuş olalım. Bizler Asya-yı Suğra'nın bir cüz'ini bile terk edemeyiz."

46 *Antalya'da Anadolu*, 7 Mart 1337.

47 *Antalya'da Anadolu*, 8 Mart 1337.

Antalya'da Anadolu gazetesi "İzmir Mektubu" adlı başmakalesinde Yunanistan'dan sonra İzmir'de yaşananları şöyle anlatmaktadır: "Londra Konferansı ve o konferansın vaziyeti Yunanistan'daki asıl Yunanlılardan ziyade İzmir'deki palikaryaların ciğerlerine ateş saldı. Burunları düşdü, neşeleri kaçdı, keyifleri bozuldu, Megola İdea'ları derin bir inkisar ile karşılaştı. Şimdi bu muhitde korkunc fiskoslar, telaşlı ictimalar ve akibete havf ve helecan ile karışık intizarlar hüküm sürmekte." Ayn (Şubat) 27'inde Pazar günü Ayafotini kilisesinde yapılan toplantıda Metropolit Hirisostomos konuşmasında "kanlarını son damlasına kadar akıtub İzmir'i ve Trakya'yı vermeyeceklerini" söylemiştir. Metropolit'ten sonra kürsüye gelen hatipler benzer şeyler söylemiştir. Daha sonra kilise civarında yapılan mitinge Rumların yanında Çerkez Ethem ve rüfekası da katılmıştır.⁴⁸ Anadolu Ajansı'nın 8 Mart 1921 tarihli tebligatında Koryera Ellasera gazetesinden alıntı yapmakta ve "Türk davasının Londra'da ihraz-ı muzafferiyet etmesi Mister Çörçil'in te'siri altında İngiltere'de husule gelen gayr-i muntazar siyasi tahavvülden ve Türkiye istiklalinin artık İngiltere'ce dahi zaruri ad edilmesinden ilerü gelmişdir" demektedir.⁴⁹

İstifani Ajansı'nın bildirdiğine göre 9 Mart'ta toplanacak olan Londra Konferansı iktisadi konular hakkında kesin bir karar vermek için çalışacaktır. Bu yüzden toplantıya katılmaları için Belçika murahhaslarına hareketlerinin tehir edilmesi bildirilmiştir. Ayrıca konferans aynı gün Türk-Yunan meselelerinin müzakeresine başlamıştır. Anadolu Ajansı'nın 9 Mart 1921 tarihli tebligatına göre heyet-i murahhasımız dördüncü celseden sonra Sen Ceymis/Saint James Sarayı'nda çay ziyafetine alıkonulmuştur. Bekir Sami Bey, Veviz? Ajansı muhbirine "Tarih hukuk-u milliyetini müdafaa eden milletlere kahraman der, biz ise çeteci ve haydut tesmiye olunduk. Sebebini de anlayamadık. Biz şerefli ve sahib-i mazi bir millete karşı hüsn-ü teveccüh bekliyoruz" dedi. Bu arada Bekir Sami Bey, İskorça'yı ziyaret ederek "Londra Konferansı'nca şark meselesi hakkında ittihaz olunan kararın Yunanistan tarafından (?) kabulü tatbiki halinde düvel-i müttefikanın buna karşı ne gibi bir vaziyet alacaklarını yeniden sual eylemiştir." 10 Mart'ta Müttefiklerin heyet-i murahhasa reisleri Downing Street'de toplanmışlardır. Briyan, İskorça'nın Türk heyet-i murahhasası ile Loyd Corc/George'un da Yunan heyetiyle yaptığı mülakatların neticesi hakkında teati-i efkar eylemişlerdir. Havas muhbirinin telgrafla bildirdiğine göre 10 Mart'ta toplanan konferansta boğazlarda kendi kontrollerini temin etmek suretiyle İstanbul'un Türk hakimiyetinde bırakılmasına doğru bir temayül oluşmuştur, İzmir'de ise muhtariyet-i idare olacaktır.⁵⁰ İstifani Ajansı'nın 10 Mart 1921 tarihinde telgrafla bildirdiğine göre bu tarihte konferans şark meseleleri üzerindeki itilafı teşekkül etmiştir. Buna göre "Türkiye'ye Sevr muahdesinde iktisadi imtiyazat verilecek, müttefikler İstanbul'dan askerlerini çeküp Türkiye'yi terk edecekler, İzmir için Hıristiyan bir Vali tayin olunarak Türkiye'ye vergi verecektir. Türklerin Çanakkale kontrol komisyonuna dahil olmaları kabul edilmiştir. Yarın adeta Sevri muahdesinin tadilini temsil eden ve

48 *Antalya'da Anadolu*, 10 Mart 1337.

49 *Antalya'da Anadolu*, 11 Mart 1337.

50 *Antalya'da Anadolu*, 13 Mart 1337.

muallakda kalan mesail müzakere olunduktan sonra müttefikler tarafından Türk ve Yunan murahhaslarına resmen tebliğ olunacaktır." Antalya'da Anadolu gazetesi, "İzmir İçin Ne Demişler" adlı başmakalesinde henüz resmi olmamakla beraber İstifani Ajansı, Havas muhabirinden aktardığına göre Londra Konferansı'nın tarzı İzmir'de bir muhtariyet idare tesis edileceği merkezinde bulunuyor. Yazarın makalesine eklediği son bilgilere göre ise "Konferans İstanbul'u tahliye edecek, İzmir'e de Hıristiyan Vali tayin ederek muhtar bir şekil verecek ve İzmir bu idare altında Türkiye'ye vergi verecek. Eğer bu haber tahakkuk ederse bizce söylenecek en kısa söz şundan ibarettir: Artık Londra'da murahhaslarımızın işi kalmamıştır!"⁵¹ Anadolu Ajansı 12 Mart 1921 tarihli tebligatında Büyük Millet Meclisi'nin 10 Mart tarihinde gerçekleştirilen toplantısında Hariciye (Vekaleti) Vekili Muhtar Bey'in siyasi durumumuz hakkında bilgi verdiğini bildiriyordu. Muhtar Bey, yaptığı konuşmada Londra Konferansı'nda heyet-i murahhasamızla ceryan eden müzakerattan bahsederek "Trakya ve İzmir'e beynelmilel bir heyetin icra-yı tahkikat etmesi hakkındaki teklifatin murahhaslarımız tarafından kabul edildiği halde Yunanlılar tarafından red olunması bizim lehimize ve Yunanlılar aleyhinde bir te'sir hasıl ettiğini" belirtmiştir. Ayrıca sözlerine sekiz günden beri Londra'daki murahhaslarımızdan haber alınmadığını ve barış konusunda ümide düşmemek icap ettiğini ilave etmiştir.⁵²

1.2. Konferansın Sonu

İleri gazetesinin Londra'daki özel muhabiri Hasan Sabri Bey, Müttefiklerin 12 Mart 1921 tarihinde aldıkları kararları "Londra Konferansı'nın Türk ve Yunan murahhaslarına son teklifleri" olarak gazetesine bildirmiştir.⁵³ Antalya'da Anadolu gazetesinde yer alan "Londra Konferansı" başlıklı haberde 13 Mart'ta (12 Mart olmalı) Loyd Corc/George'un başkanlığında toplanan Konferans, Avusturya konusu ile meşgul olacak bir komisyon seçtikten sonra Türk, Yunan ve Avusturya murahhaslarını dinlemiştir. Sonra da Sevr muahedesinin tadili hakkındaki mukarreratı Ankara ve Atina heyet-i murahhasasına bildirmiştir. Bunun üzerine her iki heyet cevap vermeden önce Millet Meclisleri'yle istişarede bulunmak lazım geldiğini konferansa ifade etmiştir. Ayrıca konferans bu ictimada tadil edilen Sevr muahedesinin yeni esaslar üzerine tahrir olunmasını kararlaştırmıştır. İstifani Ajansı muhabirine göre bu suretle artık şark nizamına hatime verilmiş olacaktır.⁵⁴ Aynı ajansın Londra muhabirinin bildirdiğine göre aynı gün akşamı (13 Mart Pazar, 12 Mart olmalı) İtalya Sefarethanesi'nde Soforça/Soforza ile Türk heyet-i murahhası arasında madeni, zirai, iktisadi bir itilafname imzalanmıştır. "Bu itilafnameye nazaran Edremid Körfezi'nden

51 Antalya'da Anadolu, 14 Mart 1337.

52 Antalya'da Anadolu, 15 Mart 1337.

53 Tunç, a.g.t. , s. 415. Hasan Sabri Bey'in bu telgrafı 16 Mart tarihinde gazetesinde sansürlü bir şekilde yayınlanmıştır. 17 Mart tarihli Vakit gazetesinde "Londra Müzakeratı hakkında Hükümetin Tebliğ-i Resmî" başlığı altında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

54 Antalya'da Anadolu, 16 Mart 1337.

başlayub Antalya ve müllhakatında ve Konya'yı tecavüz eden saha-i vasiada bu hususda İtalyanlarla Türkler teşrik-i mesai edeceklerdir. Kezalik bu itilafnamede Ereğli havzasında İtalyan iktisadi imtiyazatının Türkiye tarafından tanınması münderiçdir." Türkiye-İtalya İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra İtalya hetyet-i murahhasa reisi ve Hariciye Nazırı Soforça/Soforza, Roma'ya hareket etmiştir. Ayrıca Bertelu/Briand ile diğer Fransız murahhaslar da Londra'dan avdet etmişlerdir.⁵⁵ 12 Mart tarihli olan Türkiye-İtalya Antlaşması altı maddeden ibaret olup, maddeleri F. L. Grassi ile M. Çelebi'nin çalışmalarından görülebilir.⁵⁶ Sforza 19 Mart'ta İtalyan meclisinde Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey ile yaptığı anlaşma hakkında açıklamalarda bulunmuş, sonuçtan memnun olduğunu belirtmiş ve sorulara cevap vermiştir. Ayrıca anlaşmanın karşılıklı rıza sonucu imzalandığını sözlerine eklemiştir.⁵⁷ Londra Konferansı ile Bekir Sami Bey-Sforza arasında imzalanan antlaşmanın İtalyan basınına yansımaları F. L. Grassi'nin çalışmasından görülebilir. Örneğin *Il Messaggero* gazetesi anlaşmayı ilk kez sayfalarına taşırken, Roma gazetesi "*Dışişleri Bakanı'nun cömertçe desteklemesinin ödülünü aldığı*" belirtiyordu.⁵⁸ Ama Roma gazetesi Fransızlardan gün farkıyla geride kaldıklarının farkında bile değildi.

Bu arada 11 Mart akşamı Türkiye-Fransa İtilafnamesi imzalanmıştır. "*Bu protokol mucibince muhasamatın katı', Fransız kıtaati tarafından işgal olunan menatığın tahliyesi, üseranın mübadelesi, Fransız zabitanın kumandası altında polis teşkili, arazisi Türkiye'de kalmak üzere Bağdat demiryolundaki Fransız kumpanyasına ait baz' imtiyazatın muhafazası, gümrüklerden bir kısmının Fransızlara ve bir kısmının da Türklere verilmesi hak-ı temlik ve hürriyet-i şahsiyenin masuniyeti karargir olmuştur.*"⁵⁹ Söz konusu Türk-Fransız anlaşması 5 Mart'tan itibaren birkaç kez taslak şeklinde hazırlandı ve 11 Mart 1921 tarihinde Londra'da Fransız Başbakanı Briand ile Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Bekir Sami Bey tarafından imzalandı. Söz konusu anlaşmanın ayrıntısı ve maddeleri B. Yavuz'un Fransız arşiv belgelerine dayalı çalışmasından görülebilir. Ama anlaşma Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1921 tarihinde Bekir Sami Bey'e gönderdiği "*Sevres'in tartışma konusu yapılmayarak kesinlikle reddedilmesi, Ermeni konusunun tartışılmamasını, Kilikya'da herhangi bir yabancı yönetimin yerleşmesine ve Fransız birliklerinin jandarma görünümü altında bölgede kalmalarına izin verilmemesini, Misak-ı Milli prensiplerine sadık kalınarak konferans tartışmalarında kesinlikle bu sınırın aşılmaması*" talimatına aykırı düşüyordu.⁶⁰

55 *Antalya'da Anadolu*, 15 Mart 1337.

56 Fabio L. Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, İstanbul, 2003, s. 142; Çelebi, *age.*, s. 258-259.

57 Çelebi, *a.g.e.*, s. 260-261.

58 Grassi, *a.g.e.*, s. 144-145.

59 *Antalya'da Anadolu*, 16 Mart 1337. Antalya'da Anadolu gazetesi Türk-Fransız İtilafnamesi'nin 12 Mart akşamı imzalandığını belirtir. Yukarıda görüldüğü üzere itilafnamenin tarihini bir gün sonra verme durumu İtalya-Türkiye İtilafnamesi içinde söz konusudur. Türk-Fransız Antlaşması'nın Fransız basınına yansımaları için bakınız: Akyüz, *a.g.e.*, s. 137.

60 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri-Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)*, Ankara, 1994, s. 111-117.

Bekir Sami Bey, Poti Jurnal gazetesinin Londra muhabinine verdiği mülakatta Türk heyetinin Londra Konferansı müzakeratı netayicinden memnun olduğunu ve Meclis-i Ali'nin hüsn-ü niyeti ile gösterdiği nüfuz-u nazar ve adaletden dolayı minnetdar kaldığını söylemiştir. Ayrıca Anadolu Ajansı'nın 13 Mart 1921 tarihli tebligatına göre Bekir Sami Bey, gazetesi muhabinine verdiği beyanatta ise “Yunanlıları bizzat İzmir'den atacağız. Devletler Deyuli şark meselesinin pek kısa bir zamanda hallini arzu ediyorlarsa Yunanistan'a hafi ve aleni müzaheretden vazgeçmelidir” demiştir. Antalya'da Anadolu gazetesi, “Konferans Bitdi mi?” başlıklı baş makalesinde Londra Konferansı hakkında haber alamadıklarını belirttikten sonra “Fransa ve İtalya murahhasları artık Londra'da mevcut değildir. Bunlar memleketlerine dönmüşlerdir. Bizimkiler nerededir belli değildir. Bir telsiz telgrafından öğrendiğimize göre murahhaslarımız Fransa ve İtalya ile birer itilafname imzalamıştır. Hülâsa henüz konferansın mevcut olup olmadığını, kati' kararlar verilip verilmediğini, bu kararların neden ibaret olduğunu ve bunlara karşı murahhaslarımızın hat-ı hareketlerinin ne olduğunu katiiyetle bilemiyoruz” demektedir.⁶¹ Antalya'da Anadolu gazetesi “Şayan-ı Dikkat Haberler” başlıklı başmakalesinde “Murahhaslarımızdan ve Londra Konferansı'ndan bugün de haber yok! Ajanslar bu hususa dair hiçbir tebliğ yapmıyorlar. Anadolu Ajansı belkide malumat alamadığı için sükûn ediyor. Fakat İstifani Ajansı da bu sükût da bizim ajansla hemcal” diyordu. Ayrıca gazetede bildirildiği şartlarda Türk-İtalya ve Türk-Fransa itilafnamesi imzalayacak bir Türk murahhasın bulunamayacağı ifade ediliyordu. Böylece Haydar Rüştü Bey, Bekir Sami Bey'in imzaladığı bu ikili antlaşmalara Ankara Hükümeti'nin sıcak bakmayacağını ilk izlerini veriyordu. Bu arada Anadolu Ajansı 14 Mart 1921 tarihli tebligatındaki “Tarihde Misli Görülmemiş-Bir İhanet Daha” başlıklı haberinde Yenigün ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinin İstanbul'da bulunan hususi muhabinlerinden aldıkları malumat-ı mevsukaya göre “Padişah Londra'da bulunan Tevfik Paşa'ya bir telgraf çekmiş İzmir ve Trakya'da tahkikat yapılması ile iktifa ederek Sevr muahedesinin diğer maddelerinin kabul edilmesi lüzumunu bildirmişdir” diyordu. Bunun üzerine Hakimiyet-i Milliye ve Yenigün gazetelerinde Padişahı eleştiren yazılar çıkmıştır.⁶²

Türk-Fransız anlaşması TBMM'nin 17 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda görüşülmüş ve tepkiyle karşılanmıştır.⁶³ 30 Mart'ta ise Dışişleri Bakan Yardımcısı Ahmet Muhtar Bey, TBMM'de yaptığı konuşmada mali ve ekonomik bağımsızlık olmadıkça gerçek bağımsızlıktan söz edilemeyeceğini açıklıyordu.⁶⁴ Bir süre sonra Ankara'ya gelen (1 Mayıs) Fransız basın mensubu Madam Berthe Gaulis,⁶⁵

61 *Antalya'da Anadolu*, 16 Mart 1337.

62 *Antalya'da Anadolu*, 18 Mart 1337; Fabio L. Grassi'ye göre anlaşmanın içeriği öğrenilince imzalanışından bir hafta bile geçmeden milliyetçi gazete Anadolu öfkeli bir ifade ile olanlara inanmakta güçlük çektiğini yazıyordu. Ama yazar Anadolu gazetesinin adının gerçekte “*Antalya'da Anadolu*” olduğunun farkında bile değildi. Grassi, a.g.e. , s. 146.

63 TBMM. *Gizli Celse Zabıtları*, C. II, Ankara, 1985, s. 4-8.

64 Grassi, a.g.e. , s. 148.

65 Muhammet Güçlü, “Milli Mücadele Döneminde Burdur'a Gelen yabancı Gazeteci ve Gözlemciler” , *Kuva-yı Milliye'den Cumhuriyet'e Burdur*, Ed. Zafer Gölen, Isparta, 2011, s. 229.

Mustafa Kemal Paşa ile Çankaya'daki yeni ikametgâhında nüfuz bölgesi ve Klikya meselesi üzerine bir saatten fazla konuştu. Sohbet sırasında Mustafa Kemal Paşa, Türkiye-Fransa İtilafnamesi'ni kastederek "*Fransa beni her zaman aldattı. Bekir Sami'nin bana getirdiği bu anlaşma tuzak oldu*" dedi.⁶⁶ O dönemde Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasal İşler Müdürü olan ve sonra dönemi ders olarak anlatan Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, İtalya ve Fransa ile yapılan itilafnamelere bir de İngiltere ile yapılan mukaveleyi eklemektedir. Bekir Sami Bey'in imzaladığı mukavele gereğince Ankara Hükümeti elindeki bütün İngiliz esirlerini geri verecek, buna mukabil İngilizler ancak Ermenilere ve İngiliz esirlerine kötü muamele etmiş olanlar hariç, diğer Türk esirlerini geri verecekti.⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Bekir Sami Bey'in kendi inisiyatifi ile İngiltere, Fransa ve İtalya ile imzaladığı anlaşmaların ayrıntılarını açıklamakta, söz konusu anlaşmaları onaylamadığını, hatta bu anlaşmalarla İtilaf Devletleri'nin Üçlü Sözleşme'yi Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmeyi amaçladıklarını belirtiyordu.⁶⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşünceleri biraz önce söz ettiğimiz Madam Gaulis'e ifade ettiği sözleri ile örtüşüyordu.

2. Ankara Heyeti'nin Dönüş Yolculuğu

25 Şubat 1921 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna göre Mustafa Kemal Paşa, yaveri Salih (Bozok), İsmet (İnönü) ve Fevzi Paşa ile beraber cepheye gitmek amacıyla Ankara'dan ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir ve dolaylarını teftiş edip karargâha dönünce şu konuşmayı yapmıştır: "*...Tarih, Türk'ün köle olduğunu asla kaydetmemiştir ve kaydetmeyecektir. Anadolu'nun bağımsızlık umutlarını boğmak için İngilizlerle entrika çevirenler, ordumuzun gücü, enerjisi ve azmi karşısında hüsrana uğramışlardır. Yaşasın kahraman askerler!*"⁶⁹ Milli Mücadele dönemini inceleyen Salahi R. Sonyel'e göre 21 Şubat'tan 10 Mart'a kadar süren Londra Konferansı'nda kesin bir çözüme varılamayınca⁷⁰ İngiltere Başbakanı David Lloyd George, 10 Mart günü Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris'e, Yunan ordusunun Anadolu'da Kemalistlere karşı harekâta geçmede özgür olduğunu bildirmiştir.⁷¹

Antalya'da Anadolu gazetesinde yayımlanan "Heyet-i Murahhasamız avdet ediyor" başlıklı haberinde son haberlere göre heyet-i Murahhasanın Londra'dan Paris'e ulaştığı, burada bir hafta kaldıktan sonra Roma'ya hareket edeceği ve burada da bir hafta kalacağını yazıyordu. Bu arada İstifani Ajansı

66 Naşit Hakkı Uluğ, "Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri I", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.9, 1972, s. 17-18. Madam Gaulis, Ankara ve Anadolu izlenimlerini anlatan iki eserinde görüşmenin bu ayrıntısından nedense bahsetmez.

67 Bayur, *a.g.e.*, s. 86-87.

68 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, s. 391-1393.

69 Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal*, s. 124.

70 Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s. 126-132.

71 Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal*, s. 124.

İtalya Hariciye Nazırı ve heyet-i murahhasa reisi Soforça'nın/Soforza 16 Mart'ta Roma'ya ulaştığını bildiriyordu.⁷² Aynı gazetede yer alan Haydar Rüştü Bey'in "Son haberlere göre" başlıklı başmakalesinde Ankara heyeti'nin durumuna ilişkin "En son haberlere göre murahhaslarımız Londra'dan müfarekat eylemişlerdir. Yine bu haberlere nazaran Paris'de üç, Roma'da iki gün kaldıktan sonra murahhaslarımız Ankara'ya azimet edeceklerdir. Fazla tafsilat yok. Londra Konferansı umumi davamızı ne derecelere kadar ilerletti, murahhaslarımız ne gibi taahhüdât ile geliyorlar, Trakya, İzmir işlerinde ne gibi kararlar verildi? Bunlara dair kati' ve inanılabilecek malumata malik değiliz" dedikten sonra İtalya ve Fransa ile imzalanan anlaşmalar ve İzmir meselesi hakkında ne karar verildi bilemiyoruz diye yazıyordu. Haydar Rüştü Bey, bir buçuk ay sonra Yunanistan ile aramızdaki meseleler hakkında Roma'da bir konferans yapılacağı söyleniyor diyor ve diğer konulardaki düşüncelerini sıralıyordu.⁷³ Lord Curzon, 15 Mart 1921 tarihinde İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold'a bildirdiğine göre Sadrazam Tevfik Paşa'nın o gün öğleden sonra vedalaşmak üzere kendisiyle görüştüğünü, İngiltere'den iyi duygularla ayrılmakta olduğunu belirttiğini ifade ediyordu.⁷⁴ İtalyan La Stampa gazetesine (26 Mart 1921) göre Fransız hükümeti Ankara heyetini Paris'te en iyi şekilde karşılamış, her iki Türk heyeti de aynı otelde konaklamıştır. Paris'te İstanbul heyeti üyeleri ile görüşmeye çok az kişi gelirken Ankara heyeti önemli görüşmeler yapmış, Fransız Milletvekili ve Senatörlerle bir araya gelmiştir. Bekir Sami Bey, Paris'ten ayrılmadan önce İtalyan gazetecileri kabul etmiş ve Kont Sforza "başka hiçbir diplomatın başaramayacağı şeyi başardı" demiştir.⁷⁵ İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bir yetkili olan Francis Osborne, 26 Mart 1921 tarihli yorumunda Ankara Heyeti'ni kastederek "Ulusçuların Londra Konferansı'ndaki inkar edilmez başarıları İstanbul'da tehlike duygusuyla karşılanmış ve hoş gitmemiştir" demektedir.⁷⁶ Anadolu Ajansı 20 Mart 1921 tarihli "Konferans için malumat-ı resmiye" başlıklı tebligatında

"Londra'ya i'zam edilen Heyet-i Murahhasa'mız Reisi Bekir Sami Bey Efendi'den Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 16 Mart 37 tarihli (16 Mart 1921) sureti zirde münderic telgrafta varid olmuştur. Müttelikinin (Sevır) muahedenamesinde kabul edecekleri tadilat-ı muhtevi olan iş bu telgraftamenin mütalaasından da anlaşılacağı vechile bize karşı serd edilen teklifatın tedkikat-ı ciddiyeye ihtiyacı olduğunu konferansca dahi teslim olunmuş ve buna binaen kati' kararlar ittihaz edilmeden müzakerata hitam verilmiştir. Heyet-i murahhasamız müşavir Doktor Nihat Reşad Bey'i teması muhafaza için Londra'da bırakarak 17 Mart Pençşenbe günü Paris'e müteveccihen hareket eylemiştir" diyordu.

72 Antalya'da Anadolu, 20 Mart 1337.

73 Antalya'da Anadolu, 21 Mart 1337.

74 Sonyel, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, s. 126-127.

75 Coşkun, a.g.m., s. 113.

76 Sonyel, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, s. 129-130.

Ayrıca Bekir Sami Bey'in 16 Mart 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafı yayınlıyordu:

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Konferans 12 Mart tarihli son ictimaında (İzmir) ve (Trakya)'da tahkikat icrası hakkındaki karar-ı sabıkın Yunanlılar tarafından kabul edilmemiş olmasını ve Türkler tarafından şarta muallak tutulması cihetiyle tatbikine mahal görülemediğinden bahsederek muahede-i sulhiye için ber-vech-i zir telhis edilen tadilatı teklif etmiştir.

Bizim Cemiyet-i Akvam'a duhulümüz teshil olunacak.

Boğazlar mıntıkası taksir olunacak bu taksir olunan havali bi-taraf bir komisyonun idaresi altında olacak ve bu komisyona Bahriye Nazırı'mız riyaset edecek ve ayrıca da bir azamız bulunacaktır. Boğaziçi bi-taraf mıntika olmakla beraber Türk askerinin burada, İstanbul'da serbesti-i hareketi bulunacak.

Adli kapitülasyonların lağvı için teşkil edecek komisyonda bizden aza bulunacak. Askerimizin mikdarı otuz bine, Jandarma kırk bine iblağ edilecek ve zabitan ile mekatib-i askeriyede o nisbetde tezyid olunacak, Jandarma ecnebi zabitanınca o nisbetde tenkis olunacak.

Kuvve-i bahriyemiz tezyid edilecek.

Mesail-i iktisadiyede Türk mutalibinin tatmini için ehemmiyetli müsaidatda bulunulması ve ez cümle maliye komisyonunun Maliye Nazırı'mızın riyaset-i fahriyesine tevdi' ve rey sahibi bulunması ve imtiyazad hakkının devlete iadesi ve bütçe üzerinde Meclis'e karşı komisyonun haiz olduğu selahiyetin hemen lağvı,

Ecnebi postalarının lağvı nazar-ı itibara alınacak.

Ecnebi tabiyetine müteallik müsaidatdan hukuk-u devlete muhalif olanlarının tadili esasının kabülü. Kürdistan için vaziyet-i hazıranın kabulü.

Ermenistan vaziyet-i hazırasının kezalik kabulü ile beraber havali-i şarkiyemizdeki Osmanlı Ermenileri hakkında beynel-milel komisyonun yapacağı tahkikata göre baz' aksam-ı arazinin Ermenistan'a itası icab ederse ona muvafakat olunması.

İzmir'e gelince: Daha fazla kan dökülmemek için İzmir Sancağı'nın Türk hakimiyetinde ikasıyla beraber yalnız İzmir şehrinde Yunan kuvveti bulundurulması diğer aksamda tesbit-i ahaliye göre müttelikler zabitanının kumandasında muhtelit bir jandarma teşkil ve memurin-i idare tayin kılınarak Cemiyet-i Akvam'ca mensub bir Hristiyan Vali'nin ve müntehib bir meclis ve encümenin idaresine tevdi' ve sancak namında Türkiye'ye senevi vergi itası ve beş sene sonra tarafeynden birinin müracatı üzerine Cemiyet-i Akvam'ca bu tarz tesviyenin tekrar tatbik olunabileceği... Konferansın bu teklifatı hususi surette daha evvel almış ve bunlara mukabil Ankara'ya avdetle arz-ı keyfiyet yolunda bir hattı hareket ittihazının Konferans'ca şayan-ı arzu olduğuna vakıf bulunmuş idik. Loyd Corc teklifat-ı vakıanın tedkikat-ı amikaya değer şeyler olduğunu

*ifade etmekle de bunu gösterdi ve bizce de o yolda cevab ita olunarak konferans tatlılıkla hitam buldu. Dr. Nihat Reşad Bey'i teması muhafaza için Londra'da bırakarak Pençsenbe günü Paris'e hareket edeceğiz efendim."*⁷⁷

Yukarda görüldüğü gibi Bekir Sami Bey bir hayli uzun olan bu telgrafında Londra Konferansı'nın son oturumunu 12 Mart'ta yaptığını belirttikten sonra sulh muahedesi için teklif edilen tadilatı özetlemiştir. Bu arada Atina'da yayınlanan Elefteros Nibos gazetesinin Londra muhabiri Savva otelde Bekir Sami Bey ile Sevr muahedesi, İzmir, Trakya ve Ermeni meselesi üzerine bir mülakat gerçekleştirmiştir. Muhabir gazetesine gönderdiği haberinde *"Türk heyet-i Murahhasası fikrini kat'iyen tebdil etmemiştir. Binaenaleyh iki rakib kısım arasında bir itilafın akd edileceğini ümid etmek doğru bir şey olamaz"* diyordu. Haydar Rüştü Bey, Anadolu Ajansı'nın resmi tebligatını okuduktan sonra Londra Konferansı gündeme geldiğinden beri sulhun anahtarının silah ve savaş olduğu vurgusunda ne kadar haklı olduğunu gördü ve kaleme aldığı *"Sulhun anahtarı"* adlı başmakalesinde şöyle diyordu:

*"Sulhun anahtarı silahdır. Bu hakikat bir kere daha anlaşılıyor. İşte Londra Konferansı yine akim kaldı. En mühim meselemiz olan İzmir ve Trakya hakkında müsbet ve kati' bir netice vermeden hitam buldu. İngiliz dolabı bu sefer yine biraz zahmetle bile olsa döndü. Murahhaslarımız konferansdan elleri boş olarak dönüyorlar. Gerçi Adana için Fransızlarla anlaşıldığı tahakkuk ediyor gibi ise de iş tabi bu kadarla bitmez. En büyük meselemiz muallakda duruyor. Sulhu arzu etmeyen İngiltere'dir" dedikten ve bazı yorumlar yaptıktan sonra "Bunun içündür ki serab-ı sulhun kapusunu konfranslarla mukarreratı değil ancak ve ancak silah anahtarı açacaktır itikadındayız."*⁷⁸

Londra Konferansı'na katılan Yunan heyetinde yaşanan ümitsizliği Prosodos gazetesinin Londra muhabiri şöyle yansıtıyordu. *"Kalariç otelinde ikamet eden Yunan heyet-i Murahhasası arasında büyük bir yeis ve fütur vardır. Heyet vaziyet-i hazıra dahilinde Atina'ya avdet etmeğliğin gayr-i mümkün olduğu kanaatindedir ve her şeyi Atina Millet Meclisi'nin vereceği kararlardan bekliyor. Murahhaslar hiçbir teşebbüsde bulunmuyorlar. Kalogeropulos Londra'ya gelmekle büyük bir hata işlediğini itiraf etmektedir."* Ayrıca Yunan gazetelerinin gerçek olmayan bazı haberle yaydığını görüyoruz. Bunlardan birisi Londra Konferansı'na Trakya Rum mebusları ile beraber Müslüman mebusların da İzmir ve Trakya'ya gönderilecek tahkik heyetini protesto ettiklerine dair neşr ve işaa edilen havadisi idi. Bunun üzerine Hamid Bey zade İhsan, Hasan Kerimi, İbrahim Rasim Beyler

77 *Antalya'da Anadolu*, 22 Mart 1337; Antalya'da Anadolu gazetesinde yayınlanan *"Londra Konferansı'nda İken"* başlıklı haberden anladığımızı göre Hariciye Nazırı Safa Bey, 16 Mart'ta bazı meseleler hakkında İstanbul Heyeti Murahhasa reisi Tefik Paşa tarafından talep edilen teferruata ait uzun bir telgraf çekildiğini bildirmiştir. Ayrıca aynı gün Bekir Sami Bey, Osmanlı heyet-i Murahhasasına bağlı müşavirlerden iktisadi, mali ve askeri ahkamı tetkik ile Türkiye lehinde muahedeyi imzalayan devletler tarafından yapılan tadilatı göz önüne alarak teklif edilecek karşı layihanın hazırlanmasını istemiştir. *Antalya'da Anadolu*, 23 Mart 1337.

78 *Antalya'da Anadolu*, 22 Mart 1337.

ve sair Müslüman mebuslar Atina basınında bu haberi tekbiz etmişlerdir. Bu arada Paris'ten telgrafla bildirildiğine göre Lord Çörçil ile bazı İngiliz diplomatlar Anadolu'nun durumunu incelemek üzere Mısır'da toplanacaklar ve Anadolu'da bulunan İngiliz yetkilileri de davet ederek konuyu enine boyuna müzakere edeceklerdir.⁷⁹ 30 Mart 1921 tarihli Vakit gazetesinin bildirdiğine göre Mustafa Kemal Paşa Meclis'te yaptığı konuşmada “*Türkiye ile Yunanistan arasında muhasamatın başladığını ve bundan böyle Anadolu meselesini silah kuvvetinin halledeceğini*” söylemiştir.⁸⁰ İngiliz yetkililer tarafından hazırlanan 1921 yılına ait yıllık raporda, Londra Konferansı'nın 12 Mart'ta son oturumunu yaptığını, Fransız ve İtalyan Hükümetleri'nin konferansı fırsat bilerek Bekir Sami Bey ile anlaşma yapmayı başardığını belirtiliyordu.⁸¹ Nedense rapor İngiltere'nin yaptığı anlaşmadan söz etmiyordu.

Hüsrev Gerede hatıratında heyetin Londra'dan dönüşünde Roma'da bir hafta kadar kaldığını belirtir. Burada Roma eski Büyükelçisi Galip Kemali Bey, kızı Lamia ile at gezintisi yapan Hüsrev Bey, ressam Mihri Müşfik hanımın aklına düşürmesi ile sonradan eşi olacak olan kızı (Lamia) daha iyi tanıma fırsatı yakaladı. Galip Kemali Bey heyetle beraber Ankara'ya gitmek, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmek istedi. Ama heyet başkanı Bekir Sami Bey bu durumu uygun görmedi. Heyete Binbaşı Edip Servet Bey (Roma Ateşemiliteri), Mısırlı Kadriye Hüseyin ile onun işlerine bakan vekilleri Hayri Bey adlı bir Mısırlı katıldı.⁸² Kadriye Hüseyin, Temmuz 1921 tarihinde Cortina'da (Roma) Fransızca olarak yayınladığı ve Anadolu izlenimlerini aktardığı seyahatnamesinde heyetle yolculuğunu şöyle anlatmaktadır. 10 Nisan 1921 tarihinde öğleden sonra saat dörtbuçukta Türk Heyet-i Murahhasa'sını taşıyan Audace torpido muhribi ile Brindisi'den ayrıldık. Torpido muhribi Çanakkale Boğazı aracılığıyla İstanbul'a ulaştı. Heyet-i Murahhasa İstanbul'da unutulmaz bir şekilde karşılandı. Bütün şehir halkı İtilaf Devletleri donanmasına rağmen adeta bayram ediyordu.⁸³ Fransız basın mensubu Berthe G. Gaulis Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya ikinci gelişini anlattığı eserinde Ankara Heyeti'nin İstanbul'dan geçişini duyularına dayanarak şöyle anlatmaktadır. Ankara delegeleri Mart 1921 (Nisan) tarihinde Londra dönüşlerinde İstanbul'dan geçerken, Müslüman ahali peşlerine takılmış, arabacılar onları bedava taşımak için adeta yarışmışlar, her yerde alkışlarla karşılanan Ankara temsilcileri, İngiliz yetkililerinin kızgın bakışları arasında muzaffer edayla İstanbul Boğazı'nı geçmişlerdir.⁸⁴ Anadolu Ajansı'nın 16 Nisan 1921 tarihli “Murahhasalarımız İstanbul'da” başlıklı tebliğatında şöyle deniyordu.

⁷⁹ *Antalya'da Anadolu*, 23 Mart 1337.

⁸⁰ Tunç, *a.g.t.*, s. 416.

⁸¹ *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, s. 39.

⁸² *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, s. 213-214.

⁸³ Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan, Ankara, 1987, s. 1-3.

⁸⁴ Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, A. Göke Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 205.

“İtalya’da Türk Heyet-i Murahhasa’sına fevkalade hüsn-ü kabul gösterilmiş gerek azimet ve gerek avdetde ikamet ettikleri otel kamilen Türk bayraklarıyla donatılmışdır” denilmekte ve şöyle devam edilmekteydi: “Londra Konferansı’na azimet etmiş olan Heyet-i Murahhasa’muz İstanbul tarikiyle Samsun’a muvasalat etmiştir. Heyet-i murahhasamızın İstanbul’daki yirmi dört saatlik ikameti bütün İstanbul muhuti ve Türk-Müslüman kalblerini tarif edilmez şevk ve heyecana gark etmiştir. Her tarafa bayraklar asılmış. Peyam-ı Sabah ve Alemdar gazeteleri müstesna olmak üzere bil’umum matbuat ve İtalyan, Fransız mümessilleri ve ekabir-i ecnebiye ve bilhassa muhtelif cemiyetler murahhasları heyetimizi ziyaret etmişlerdir. İstanbul’da murahhaslarımızın ikamet ettikleri otel, yemek yedikleri lokanta, eşyasını taşıyan arabalar ve hamallar para almamışlardır. Heyetimizi hamil torpedo Boğaziçi’nden geçerken bütün evlerden mendiller ve bayraklarla selamlanmış ve yaşasun Anadolu murahhasları arazesi ile teşyi’ edilmiştir.”⁸⁵

Audace torpidosu kaptanı heyeti İnebolu limanında karaya çıkarma talimatı almıştı. Ancak yoğun kar yağışı, nakil vasıtası bulma güçlüğünden dolayı bunu yapamadı. Yoluna devam eden kaptan Samsun limanından heyeti karaya çıkardı. Samsun’da Mıntika Palas Otelinde konaklayan heyet üyeleri sabah otuziki arabalık kafile ile yola çıktı. Heyet Çakallı Han, Kavak, Havza, Merzifon, Çorum, Yahşihan İstasyonu üzerinden 25 Nisan 1921 tarihinde Mukaddes Ankara’ya ulaştı. Ankara Garı’nda Mustafa Kemal Paşa ve diğer yetkililer tarafından karşılandı.⁸⁶

Anadolu Ajansı 27 Nisan 1921 tarihli tebligatında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in Hakimiyet-i Milliye muharririne verdiği beyanati yayınlıyordu. Bekir Sami Bey, Ankara’ya gelişinin akabinde verdiği bu beyanatta şöyle diyordu:

“Londra Konferansı’na salahiyet-i milletdar olacağımıza emin olarak gitdik. Konferans netayicine gelince; Sevri muahedesi mevcudiyet-i milliyemizi mahv ve akame mahkum etmiş bir cemiyet-i siyasi idi. Bu gün ise kahraman ordumuzun harikaları ve milletin azm-i fedakarisi sayesinde Sevri muahedenamesinin yakın bir zamanda bize şanlı bir sulh temin edecek bir hale ifrağ edileceğine eminim. Fransa ve İtalya ile hususi bir takım itilaflar akd edilmiştir. Bunların kabul ve reddi meseleleri Meclis-i Milli’ye aid bir meseledir. Yeni bir konferans akdi muhakkaktır. Bu konferans ağleb-i ihtimal İtalya’da olacaktır”⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa ise Bekir Sami Bey ile yaptığı konuşmada Londra’da İngiltere, Fransa, İtalya ile imzalanan sözleşme hükümlerinin memleketin yüksek çıkarları ile bağdaşmadığını, bu sebeple Meclis’in kendisini düşürebileceğini, şu sıralarda Meclis’in bu işlerle meşgul edilmemesi gerektiğini belirttiğinden sonra vekillik görevinden çekilmesini önermiştir.⁸⁸ Bu durumu onaylayan Bekir Sami

85 *Antalya’da Anadolu*, 19 Nisan 1337.

86 Kadriye Hüseyin, *a.g.e.*, s. 4-33.

87 *Antalya’da Anadolu*, 1 Mayıs 1337.

88 Kemal Atatürk, *Nutuk* (1919-1927), Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, 2004, s. 399-401.

Bey, 8 Mayıs 1921 tarihinde Meclis Başkanlığı'na istifa dilekçesini vermiştir.⁸⁹ Antalya'da Anadolu gazetesi "İtalya ve Fransa ile" başlıklı baş makalesinde "Londra'daki konferansa giden murahhaslarımız Fransa ve İtalya ile bir takım uyuşma mukaveleleri yapmış ve bunları hamilen Ankara'ya dönmüşlerdi. Ankara'ca bu itilafnamelerin nasıl telakki edildiğini kati olarak bilemiyoruz. Çünkü bu hususların müzakeratı hafi olarak ceryan etdi ve netice bittabi' kati' ve vazih bir suretde anlaşılamadı. Yalnız Heyet-i murahhasamız reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey Efendi'nin istifası dolayısıyla azcuk istidlal edilebildi ki bu itilafnameler aynen kabul edilmedi." Bu arada Atina ve İzmir gazeteleri bu itilafnamelerin Ankara'da Meclis-i Milli'ce red edildiğini yazdılar.

"Fakat buna mukabil asıl mesele ile alakadar olan Türk, Fransız ve İtalyan matbuatında bu itilafnamelerin redd-i katiye düçar olduğuna dair neşriyata tesadüf edilemediği gibi Ankara Hükümeti'nce de bu babda vazih ve kati' beyanat ve tebligat vukua gelmedi. Binaenaleyh Bekir Sami Bey Efendi'nin istifalarını da mezkur itilafın tamamen red edildiğine bir delil ad eylemek mümkün olamıyor.... Yeni Heyet-i Vekile'nin muhterem reisi Millet Meclisi kürsüsünden irad eylediği nutkunda tahsisen diyor ki: İtalya ve Fransa ile mutalabat-ı milliyemiz daireside yeniden akd-i münasebata imkan bulunacağı me'muldur."⁹⁰

Bu konuşması ile Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa, sonbaharda Fransa ile yapılacak Ankara Antlaşması'nın ilk sinyallerini vermiş oluyordu. Bekir Sami Bey, Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa ettikten sonra diplomatik bir gezinti için Avrupa'ya gönderildi. Haziran (1921) ayı sonlarında Paris'te kendisi ile görüşen Le Figaro gazetesi muhabirine Ankara Hükümeti'ne aşırılık ve Bolşeviklik isnadının çok yanlış olduğunu, yerine geçen Yusuf Kemal Bey'in aşırı görüşlere değil bilakis derin bir anlaşma ruhuna sahip olduğunu, onun Fransa ve İngiltere ile anlaşmayı arzuladığını belirtmektedir.⁹¹

89 İzzet Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi" , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 25, Kasım 992.

90 *Antalya'da Anadolu*, 3 Haziran 1337.

91 Akyüz, *a.g.e.*, s. 140-141.

Sonuç

İngiltere Başvekili David Lloyd George'un önderliğindeki İtilaf Devletleri, Paris Barış Konferansı'nda Ocak ayının sonlarında, 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da bir konferans toplanmasına karar verdiler. Konferansa İstanbul Hükümeti adına Sadrazam Tevfik Paşa, Ankara Hükümeti adına Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetler katıldı. Ankara Heyeti'nin 21 Şubat akşamı geç saatte veya 22 Şubat'ta Londra'ya ulaşmasından dolayı Türkler 23 Şubat'ta konferansa katılmışlardır. Ama bazı kaynaklar 27 Şubat'ta katıldığını yazmaktadırlar. Londra Konferansı 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. İlk iki gün 21-22 Şubat tarihlerinde İtilaf devletleri kendi aralarında görüşme ve durum değerlendirmesi yapmışlardır. 23 Şubat 1921 tarihinde kendisine söz verilen İstanbul Heyeti Reisi Tevfik Paşa, yetkinin Ankara temsilcisinde olduğunu belirtmesi üzerine bundan sonra konuşmaları Bekir Sami Bey ile Ankara Heyeti'ne Paris'ten katılan Dr. Nihat Reşat Bey'in yaptığı görülmektedir. Her iki hatibin akıcı Fransızca konuşması, isabetli sözleri, sakin tavırları ve konuya vakıf olmaları Lloyd George ile Fransız Başvekil Briand'ın dikkatini çekmiş ve takdirlerini belirtmişlerdir. İtalyan temsilci Dışişleri Bakanı Kont Carlo Sforza ise Ankara Heyeti'ni konferansa davet ettiren olduğu için sürekli olumlu bir hava estirmeye çalışmıştır. Burada adı geçen Dr. Nihat Reşat Bey, 1913 yılının başlarında hükümeti devirme suçlamasıyla tutuklanmak istendiği için Talat Bey tarafından yurtdışına kaçması sağlanan bir hekimdir. Uzun yıllar Paris'te yaşadığı için hem Fransızca hem de İngilizce bilmekte olup Fransız, İngiliz siyaset, sanat ve tıp çevrelerinde tanınan bir şahsiyettir. Konferansta Türk temsilciler tarafından Sevr Anlaşması'nın hükümlerinin kabul edilemez olduğu, açıkça ve net olarak belirtilmiştir. İzmir ve Doğu Trakya istatistiklerini incelemek için uluslararası komisyon kurulmasını Ankara Heyeti şartlı da olsa kabul etmesine rağmen, Yunan tarafı kabul etmemiştir. Netice olarak Londra Konferansı'nda hiçbir sonuç çıkmamıştır. Bekir Sami Bey, 11-12 Mart 1921 tarihlerinde İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili anlaşmalar imzalamıştır. Ankara Heyeti 17 Mart 1921 tarihinde Londra'dan, 10 Nisan 1921 tarihinde Brindisi'den ayrılıp Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Heyet İstanbul, İnebolu, Samsun, Merzifon üzerinden 25 Nisan 1921 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara Garı'nda karşılanan heyetin reisi Bekir Sami Bey ile yaptığı görüşmede ikili anlaşmaları kabul etmediğini, şu sıralar TBMM'ni bu işle meşgul etmemek için bakanlıktan istifasının doğru olacağını bildirmiştir. Bekir Sami Bey'in Dışişleri Bakanlığı'ndan istifası üzerine yerine Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) getirilmiştir.

Bu çalışma ile Antalya'da Anadolu gazetesi nüshaları, heyetin basın müşaviri Ruşen Eşref Bey'in notları, diğer gazete haberleri, hatıralar ve araştırma eserlerin ışığında Ankara Heyeti'nin Londra Konferansı görüşmeleri ve Anadolu'ya dönüş yolculuğu aydınlatılmıştır.

KAYNAKLAR

I. Süreli Yayınlar

- Antalya'da Anadolu*, 25 Şubat 1337.
Antalya'da Anadolu, 27 Şubat 1337.
Antalya'da Anadolu, 28 Şubat 1337.
Antalya'da Anadolu, 1 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 2 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 3 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 4 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 7 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 8 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 10 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 11 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 13 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 14 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 15 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 16 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 18 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 20 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 21 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 22 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 23 Mart 1337.
Antalya'da Anadolu, 19 Nisan 1337.
Antalya'da Anadolu, 1 Mayıs 1337.

Antalya'da Anadolu, 3 Haziran 1337.

İleri, 4 Mart 1337

İkdam, 2 Mart 1337

TBMM. *Gizli Celse Zabıtları*, C. II, Ankara, 1985.

II. Kitaplar

AKYÜZ, Yahya (1975), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK. Yayınları, Ankara.

ATATÜRK, Mustafa Kemal (1997), *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

ATATÜRK, Kemal (2004), *Nutuk (1919-1927)*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

AYBARS, Ergün (2000), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1995), *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, TTK. Yayınları, 2. bs. , Ankara.

BELGER, Nihat Reşat (2022), *Maceradan Maceraya*, Haz. Fatih Dalgacı, Siyaset Yayınları, Ankara.

Berthe Georges-Gaulis'den Mektuplar, Bir Fransız Gazetecinin Türkiye ve Ortadoğu İzlenimleri, Der. Aliye Pekin Çelik-Zeynep Kocabıykoğlu Çeçen, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

BİRİNCİ, Ali (1990), *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, İstanbul.

ÇELEBİ, Mevlüt (2002), *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

ELLİSON, Grace (1999), *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara.

GAULİS, Berthe G. (2006), *Çankaya Akşamları*, A. Göke Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

GRASSİ, Fabio L. (2003), *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923) Kamuoyu ve Dış Politika*, Çev. Nevin Özkan-Durdu Kundakçı, TTK. Yayınları, İstanbul.

GÜÇLÜ, Muhammet (2011), "Milli Mücadele Döneminde Burdur'a Gelen yabancı Gazeteci ve Gözlemciler" , *Kuva-yı Milliye'den Cumhuriyet'e Burdur*, Ed. Zafer Gölen, Fakülte Kitabevi, Isparta.

- Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler* (2002), Haz. Sami Önal, 3. bs. , İstanbul.
- İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, (2011), Der. Ali Satan, Çev. Sevtap Demirci, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- KADRİYE HÜSEYİN (1987), *Mukaddes Ankara'dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KURAN, Ahmet Bedevi (1945), *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Matbaası, İstanbul.
- ÖZTOPRAK, İzzet (1981), *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- PRICE, Clair (2008), *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, çev. Bilal Çölgeçen, İkarus Yayın Grubu, 2. bs. , İstanbul.
- RAUF AHMET (2015), *Büyük Harbe Nasıl Girdik ?*, Dizi Editörü: Muhsin Mete, Cümle Yayınları, Ankara.
- SONYEL, Salahi R. (2003), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, 3. bs. , TTK. Yayınları, Ankara..
- SONYEL, Salahi R. (2010), *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, TTK. Yayınları, Ankara.
- TANSEL, Selahattin (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 4, TTK. Yayınları, İstanbul.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1934), *Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- TUNÇ, Salih (1999), *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref (2020), *İstiklal Yolunda*, 2. bs. , TTK. Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Bige (1994), *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri-Fransız Arşiv Belgeleri Açısından (1919-1922)*, TTK. Yayınları, Ankara

III. Makaleler

- COŞKUN, Yasin, "İtalyan La Stampa Gazetesinin Yaklaşımı Çerçevesinde 1921 Londra Konferansı Üzerine Bir Değerlendirme", *Belgi*, S. 22, Yaz 2021/II, ss. 95-122.
- GÜÇLÜ, Muhammet (2016), "Antalya'da Anadolu Gazetesine Göre Londra Konferansı'na Katılan Ankara Heyeti'nin Avrupa'ya Yolculuğu (6-22 Şubat 1921)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. XVI/33, 2016 Güz, s. 71-91.
- ÖZTOPRAK, İzzet (1992), "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 25, Kasım 992.
- TAGMAT, Çağla D. (2013), "1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 18, Güz 2013, s. 29-54.
- ULUĞ, Naşit Hakkı (1972), "Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri I", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.9, s. 17-18.

Extended Abstract

The Allies, led by British Prime Minister David Lloyd George, decided to hold a meeting in London on February 21, 1921, at the Paris Peace Conference. The Ankara Delegation headed by Foreign Minister Bekir Sami Bey (Kunduh) attended the London Conference held at the Saint James Palace between February 21 and March 12, 1921 on behalf of the Turkish Grand National Assembly. On behalf of the Istanbul Government, the Istanbul Delegation headed by Grand Vizier Tevfik Pasha participated the conference. While the Istanbul Delegation arrived in London on 17 February 1921, the Ankara Delegation, which was invited later, was able to arrive in London either late on 21 February or on 22 February. Both Turkish delegations stayed at the Savoy Hotel in London. The Ankara Delegation attended the conference on February 23, 1921, as it arrived late in London and was busy with some preparations. However, in some sources, the participation date of the Ankara Delegation to the conference is given differently. In the first two days, on February 21-22, the Entente states held talks and situation assessments among themselves. When the Ankara and Istanbul delegations attended the session on 23 February 1921 at 11.15, Lloyd George gave the floor to the Grand Vizier Tevfik Pasha, who was the head of the Istanbul Delegation. Tevfik Pasha, who was old and sick, stated that the authority was vested in Ankara, due to previous contacts with him. After that, the speeches at the conference were made by Bekir Sami Bey and Dr. Nihat Reşat Bey (Belger), who joined the Ankara Delegation from Paris. The fluent French speaking, precise words, calm demeanor, and knowledge of both speakers drew the attention of Lloyd George and the French Prime Minister Briand, and for this reason they expressed their appreciation. The Italian representative, the Minister of Foreign Affairs, Count Carlo Sforza, tried to create a positive atmosphere as he was the party that invited the Ankara Delegation to the conference. Ruşen Eşref Bey states that after the dinner on the first day of the conference, the members of the Ankara Delegation visited Grand Vizier Tevfik Pasha in his sickbed. Accordingly, Bekir Sami Bey first said: *"His Excellency! Our delegation would like to thank you on behalf of the nation for the kindness and fairness you have shown towards your nation on this historic day."* Tevfik Pasha was moved by this situation and moved his hands slightly and felt deep excitement in his half-open bright eyes, then said, *"Estağfurullah. I am also honored to be a helpless member of this nation."*

At the conference, it was clearly and unequivocally stated by the Ankara representatives that the provisions of the Treaty of Sevres were unacceptable. The Ankara Delegation accepted the establishment of an international commission to examine the statistics of Izmir and Eastern Thrace, albeit conditionally, but the Greek side did not. As a result, there was no significant result at the London Conference. Ankara Delegation Chairman Bekir Sami Bey signed bilateral agreements with England, France, and Italy on March 11 and 12, 1921, which coincided with the last days of the conference. The Ankara Delegation left London on March 17, 1921, and Brindisi on April 10, 1921, with the Audace torpedo destroyer allocated by the Italians. Egyptian Kadriye Hüseyin, who was heading to Ankara, was also in the torpedo. The Ankara Delegation reached Ankara on 25 April 1921 via the Mediterranean, the Dardanelles, Istanbul, Inebolu, Samsun, Merzifon, Çorum, Sungurlu and Yahşihan stations. While the torpedo carrying the delegation was passing through the Bosphorus, it was applauded wildly by the public and was exposed to the angry glances of the British. Istanbul coaches contributed to the situation in the Bosphorus by carrying passengers free of charge. The delegation was welcomed by Mustafa Kemal Pasha and Fevzi Pasha at Ankara Train Station. Then they went to Mustafa Kemal Pasha's mansion, which is located near the station and on the street. Here, Mustafa Kemal Pasha conveyed that he did not accept the bilateral agreements made during his meeting with Bekir Sami Bey, and that it would be the right decision for Sami Bey to resign from the ministry in order not to keep the GNAT busy with this task. Following Bekir Sami Bey's resignation from the Ministry of Foreign Affairs, Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) was appointed. It was found appropriate for Bekir Sami Bey to make contacts in Europe. Bekir Sami Bey returned to Ankara in late December 1921 with the American journalist Clair Price, whom he met in Inebolu while returning from Europe.

In this study, especially the copies of Anadolu newspaper in Antalya, the notes of Ruşen Eşref Bey (Ünaydın), who attended the conference as a journalist, conference news in other newspapers, memoirs, travel books and research works were used as sources. The notes of Ruşen Eşref Bey about the London Conference, and the travel books of Egyptian Kadriye Hüseyin and French journalist Madam Gaulis for the return journey are significant. As a result, it is aimed to write down what happened during the London Conference, the topics discussed, and the Ankara Delegation's return journey, based on first-hand sources. Thus, after the Ankara Delegation's European journey, the London contacts and the return journey to Anatolia are explained and the subject is revealed.